

NOVO MESTO, 5. DECEMBRA 1968

ŠTEVILKA 3

IVO PIRKOVIČ:

ROJSTVO IN SMRT GUTENWERTHA

ZGODOVINA NASTAJANJA KRANJSKO-HRVAŠKE DEŽELNE MEJE

Arheolosko odkrivanje srednjeveškega trga Gutenwertha na Otoku ob Krki pod vodstvom našega znanega strokovnjaka dr. Vinka Sribarja nam prinaša tako rekoč vsak dan nova presenečenja, čeprav smo šele na začetku raziskovanja. To gre v čas — dvanaajsto in sledeča stoletja — nastajanja kransko-hrvaške deželne meje; čas nastanka trdnjavskega obmejnega pasu, ki so ga zgodovinarji doslej napak razumeli; doba tuje kolonizacije, gospodarskega razcveta in populacijske eksplozije domačega, slovenskega ljudstva. Ta doba je bila doslej precej neraziskana in temna. Sele tedaj, ko bo arheolog predložil vsa svoja odkritja, bo historik lahko napisal dostojno zgodovino doline Krke in širše Dolenjske.

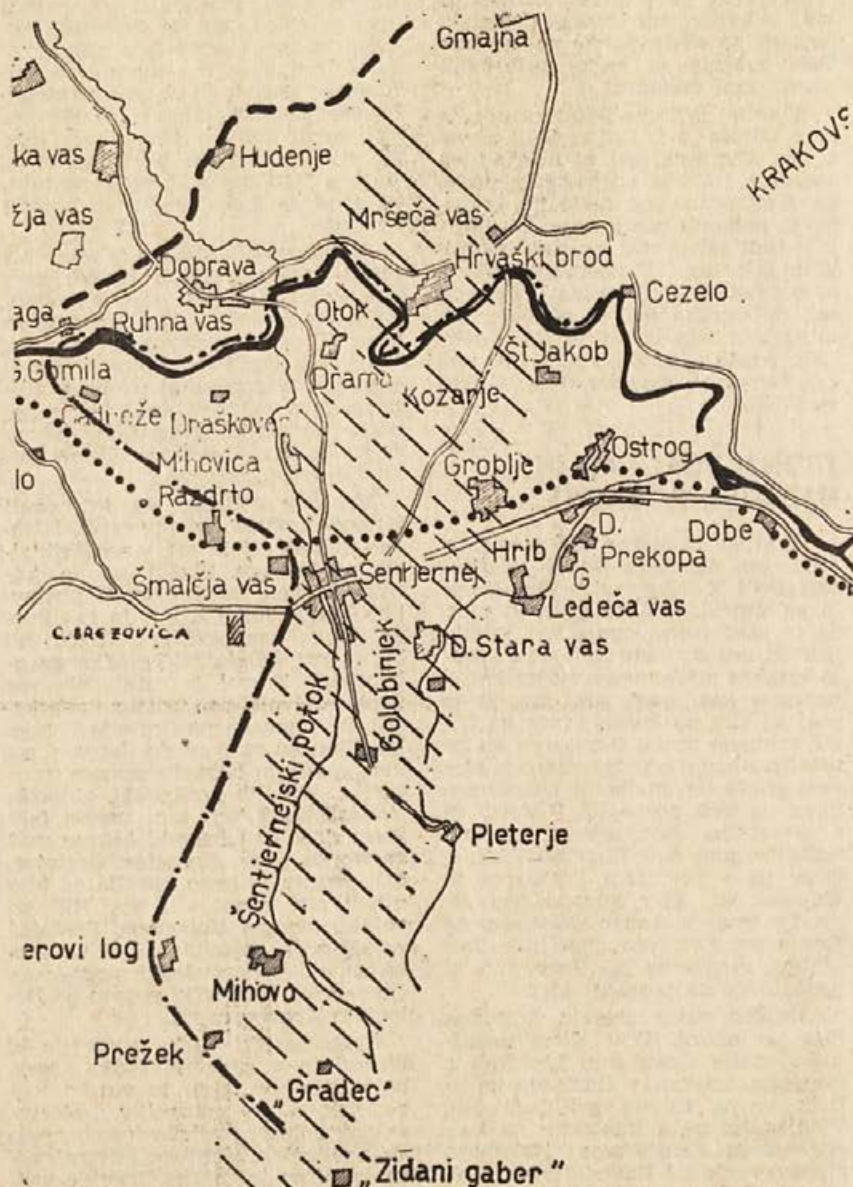
Moja naloga tu je dosti skromnejša: zbrati in logično povezati vsaj nekatero bistvenejšo, znano in tudi še nezapaženo zgodovinarsko, arheološko, filološko in tradicijsko dediščino, ki naj služi za uvod in napotek bodočemu zgodovinarjevemu delu.

BOJ ZA DOLINO KRKE

Med Kranjsko in Hrvaško dolgo ni bilo trdne državne meje. V prvi polovici devetega stoletja so se Hrvatci polastili doline Krke in je tristo let niso več izpustili iz rok. Njihovemu prodiranju ob Savi v slovenske kraje je zaprl pot šele bavarski plemič Waltun, ki je 895 dobil od nemškega cesarja Krško in Rajhenburg in se tam utrdil.

Tedaj se je od vzhoda prikazal nov sovražnik, trume divjih jezdecov mongolskega plemena Ogrov, ki so že l. 900 ropali tudi po Ljubljani. Pokorili so si Hrvate in si lastili dolino Krke. Iz Krškega in Rajhenburga, današnje Brestanice, so pregnali Bavarce in osvojili vso dolino Krke do njenih izvirov, če ni-
so prodrli tja morda že prej Hrvati.

Nekaj desetletih pozneje so nemške plemiške vojske prešle v ofenzivo in potisnile Ogre in Hrvate na Štajerskem nazaj na Sotlo.

Karta srednjega dela toka Krke. S šrafiranjem je označeno območje arheološkega projekta »MIHOVO«. Črta iz debelejših pik predstavlja rimsko cesto, črta, sestavljena iz črt in pik, pa kranjsko-hrvaško mejo v l. 1131

osvobodile Rajhenburg in Krško in pognale sovražnika čez Krko na njen desni breg. Ogri in Hrvati so morali zapustiti tudi dolino zgoraj je Krke. Zdi se, da stoji že leta 1000 prvi obrambni stolp v Zužemberku na straži pred Ogri (J. Flis). Za Draško vas in Globoko pri Zagradcu beremo sicer še l. 1177, da ležita v »Ogrski marki« (Kos, Gradivo IV, 583), toda Ogrov takrat že dolgo ni več tam in je ostalo deželno ime le še kot star spomin.

Ime »Ogrska« ali tudi »Slavonska marka« je dobilo vse tisto obmejno ozemlje po Stajerskem in Kranjskem, krško Posavje in dolina Krke, kolikor so ga nekoč osvojili Hrvati in Ogri. Napačno je še vedno razširjeno mišljenje, da je treba iskati Ogrsko marko samo na južnem Stajerskem, kot ni pravilna niti druga skrajnost, ki jo je zagovarjal Alfonz Huber (Schumi, Archiv II, 226), da je obsegala Ogrska marka samo Belo krajino, Žumberk in kostanjeviške kraje.

V dolini spodnje Krke so se držali Ogri in Hrvati, stisnjeni med reko in Gorjanci. do 1125. Hrvaška meja teče takrat od zahoda po grebenih Gorjancev, tako da ostaja Bela krajina na hrvaški strani; nad današnjim Mihovim (ne Mehovim!) se je spustila z gorskih vrhov skozi Krče, šla po vzhodnem robu Kranjske drage na oster greben, ki deli Kobilje in Pendarjevko, in prišla skozi Vratolom na koti 687 na gorski hrbet Camberk. Ime Camberk = Zaunberg kaže, da je bila meja tu od Belega peska pa do Cerovega loga, po ogrski navadi, utrjena s palisadno ograjo. Od Cerovega loga je potekala hrvaška meja zahodno mimo Žvabovega in Šentjerneja, ki ju takrat še ni bilo, prišla nekje vzhodno od Čadrež na Krko in po njej na Savo.

Potoku skozi Čadreže se še dolgo ohrani ime Kranjski potok, Krainpach (Bezljaj, Slov. vodna imena, Lj. 1956). V Gorjancih imamo Hrvaško goro in Kranjsko drago, na Krki in Savi pri Krškem Hrvaški oziroma Kranjski brod. Dolenja Stara vas in Dolenja Brezovica imata še v Valvasorjevih časih in pozneje pridevek »Hrvaška«, za razliko od »Kranjske« Stare vasi in »Kranjske« Brezovice, ki ležita bolj zahodno.

Na Dolenjsko se v XI. in XII. stoletju priseljujejo nove nemške plemiške rodovine in visoke cerkvene oblasti, ki s svojimi trdnjavami in vojskami obkoljujejo Ogri in Hrvate na Krki. Rajhenburg dobi 1043 koroška sv. Hema, od njenega rodu pa salzburski škofi. Malo pozneje se zasedirajo v šmarješko-belocerkovskih krajih in na Klevevžu freisinske škofi, ki postanejo mogoča zemljiška gospoda na Slovenskem. Višnjegorski gospodi iz Puchsa ob gorenji Muri se utrdijo na Mihovem, Zalogu, Mokrem polju, Otočcu in drugod. Na kostanjeviškem otoku se pojavijo koroški vojvode Spanheimi.

V letu 1125 se je ob hrvaški meji pri poznejšem Šentjerneju in z levih bregov Krke sprožila proti Ogrom in Hrvatoma nova silovita ofenziva, ki je zajela tudi Ogrsko marko na Stajerskem. V hudih vojnah, ki so divjale brez usmiljenja šest let, so drug drugemu plenili živino in imetje, zajemali jetnike in puščali za seboj opustošeno zemljo (Kos, Gradivo IV, 88). Ogri in Hrvati so napadali preko gorjanskih prehodov in po starih antičnih cestah, ki so nekoč vodile od vzhoda proti Emoni in Italiji. Nemški vitezi so s svojimi najemniškimi vojskami pod prapori sv. Mihaela (Widukind iz Corveyja), naslikanega v bleščečem oklepu, Ogri in Hrvate končno vrgli iz doline Krke čez Gorjance in osvojili tudi Žumberk do Bregane. Na prizadevanje salzburskega škofa Konrada I., ki je sam trpel hudo škodo po svojih opustošenih posestvih na Posavju in Stajerskem, je bil 1127, drugič pa 1131 sklenjen mir. Nekaj desetletij pozneje so višnjegorske vojske tudi Belo krajino za vselej priključile slovenskim deželam.

Posebej je treba poudariti, da so že z mirom iz l. 1131 zgubili Hrvati ves Žumberk, saj ni bilo potem vse do l. 1179, ko so prvič izpričani na Žumberku spanheimski gospodari, nobenih novih vojn. To potrjuje tudi salzburski kronist, ki je v letih 1170 do 1177 sestavljal življenjski zapis nadškofa Konrada I. in zapisal, da Ogrska marka po sklenitvi miru 1131 »do danes ni več doživljala ropanja in običajnih njihovih (sc. Ogrskih) vpadov« (Kos, Gradivo IV, 109).

TRDNJAVSKI PAS IN NJEGOVE POSADKE

Osvojeni svet med Krko in Gorjanci ter Žumberk so si razdelili zmagoviti Višnjegorci in Spanheimi in ga utrdili, kolikor ga niso morali že med vojno samo. Saj je bilo pričakovati da bodo Ogri »vsled svoje naravne nestanovitnosti prelomili prisego« kot pravi neki vir, in se prej ali slej poskušali vrniti na Krko. Prehode preko Gorjancev so zaprli Spanheimi s trdnjavami na Starem gradu pri Podbočju, Sichelsteinom na tleh poznejših Pleterij in s prvotnim žumberškim gradom Sichelbergom nad Kupčino. Višnjegorci pa s prvotnim Prežekom in Hohenauom, kjer gospodarijo gospodje Prisi s starim Oštrasom na Kumu pri Cerovem logu in z izgnulima utrdbama na Penčvrhu in Kastalovcu na današnji Kiri.

Antično cesto cesarja Antonina Pija po dolini Krke skozi današnje Groblje Spanheimi blokirali z utrjenim gradom v Kostanjevici in trdnjavo na Golem pri Čadražah. Višnjegorci pa s Kastelom na tleh poznejšega Šentjerneja. Nekdanjo rimsko cesto od Kastela mimo Tolstega vrha na Hrušico in Belo kra-

jino je stražil spanheimski trdnjavski stolp v Prevolah (pozneje pletersko deželno sodišče), Gracarjev turn in staro Vrhovo. Antično prometno smer iz Cruciuma-Groblje na rimski Otok in antoninski brod na Krki pod Belo cerkvijo je vojaško zapiral Draškovec. Ob najstarejši rimski cesti iz Avgustovih časov po levi strani Krke straži višnjegorska vojaška posadka v Kronovem, ki je bilo gotovo utrjeno.

Gotovo ni naključje, da leže trdnjave Prežek, Prevole, turn na »Kranjski« Gorenji Brezovici, Kastel in Golo natanko na nekdanji kranjsko-hrvaški deželni meji. Ta zaporni trdnjavski pas se nadaljuje onstran Krke od Kronovega in freisinskega Klevevža na črti številnih »strelskih dvorcev«, kot so: Strelak Kozjak na Koglem, Suta pri Strelcu, Zbure, Modruše in izginule utrdbe okoli Vinice. Od »strelskih dvorcev«, je Strelac do danes ohranil ta naziv. Imenovali so se tudi kogi in kogli, kar je bavarska beseda, ki so jo prinesli k nam škofje iz Freisinga in njihovi vojniki. Strelske dvorce in »koge« najdemo ob vsej nekdanji Ogrski ali Slavonski marki tudi po Stajerskem, kjer so salzburski škofi po sklenjenem miru z Ogri obnovili svoje razrušene gradove v Rajhenburgu, Lipnici in Ptujcu.

Najstarejše trdnjave, Veste, so imele prastaro obliko stolpa. »turna« Pozneje so jim dodajali udobnejšo stanovanjsko hišo, imenovano burg = grad ali kar haus = hiša. V turških časih so stavbe utrjevali z novimi obrambnimi stolpi, in vse povezali z močnim obzidjem z zaprtim notranjim dvoriščem, kot vidimo še danes na Gracarjevem turnu. Otočcu in drugod.

Posadke trdnjav so imenovali strelce, kastelce in purgarje, latinsko milites (Mehovo), v nemških virih pa Edlinge. Služili so na konjih. Zraven trdnjav so si postavljali lastna naselja, kot je vas Purgarija na žumberškem Okiću ali Purga pri Adlešičih. Posadka spanheimskih Prevol je ustanovila vas Žvabovo (vojaki so prišli s Švabskega), hohenauska pa Gorenje Vrhpolje. Tam so vaščani do danes z nekim ponosom ohranili oznako »purgarji«, kot jih avstrijski vojvoda Friderik 1433 tudi sam naziva (»in yrem dorf zu Oberveld burger und gesworen leute«, Komatar. Cartular, 68), čeprav njihovo naselje ni bilo nikoli niti mesto niti trg. Bili so vojaki »burga« Hohenaua. Prežeški vojaki so se naselili najbrž v Cerovem logu, sichelsteinski mogoče na Javorovici, kronovski gotovo na Dolenjem Kronovem itd.

Kostanjeviški »dedni purgarji«, ki ohranjajo v urbarijih svojo posebno »edlinsko« žitno in vinski mero, gotovo ne pomenijo meščane, ampak potomce privilegiranih prvih spanheimskih branilcev kostanjeviške trdnjave in mesta. Prav do zadnje vojne so praznovali vsako leto

»purgarski večer«, ki so ga imenovali kar po nemško »bürgerabend«, na katerega ni mogel niti bogati mestni hotelir niti industrijec, ker nista bila »purgarja«, čeprav nesporno meščana.

Nenavadno ponosnega pa siromašnega kostanjeviškega purgarja je zavistni petični meščan, ki ni bil purgar, od nekdanj zbadal: »Kostanjeviški purgar je lahko bogat, ima petlerjev (beračev) pet, pa še sam gre petlat.« Tudi vrhpoljski purgarji se otepajo zavistnih sosedov: »Zvabov in Jelše so majhne vasi, Jelšani bi radi pa purgarji bli.«

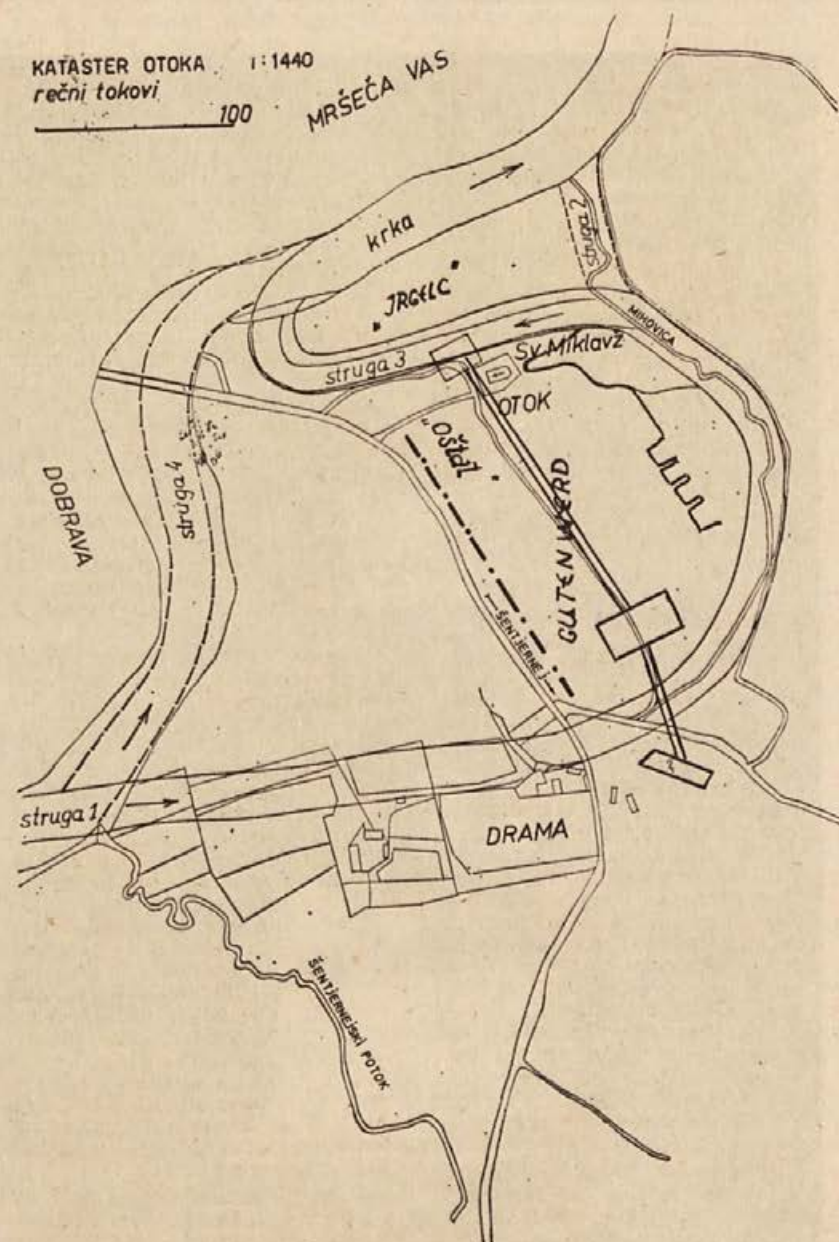
Kostanjeviški in kronovski Edlingi so tuji, gotovo tudi orehovski Masniki, Mazniki, Jakšeti, ki podobno kot Jordani s kostanjeviškega področja, še danes nosijo pridevek Pajer, Pajerč, to je Bavarci. Napak je Edlinge iz doline Krke načelno enačiti s slovenskimi »kosezi«, ki niso doslej v dolini Krke še nikjer izpričani. Sumljivi bi bili lahko morda Koželji iz Hrastja, mogoče tudi purgarji iz Vrhpolja.

V srednjem veku ni mogel postati vojak v trdnjavski posadki podložen kmet, ampak lahko samo svoboden človek ali nižji plemič. Tu-

di če je bilo v dolini Krke kaj starega koseškega plemstva, ni moglo dosti pomeniti spričo velikih potreb po posadkah v velikem trdnjavskem pasu, pa tudi za službe na sodiščih itd. (Orehovski Edlingi služijo pleterskemu deželnemu sodišču v Prevolah in jim zato sosedje še danes pravijo pikro »biričevniki«.) Zato pripeljejo Spanheimi, Višnjegorci, freisinski in salzburski škofi množice tujih vojaških najemnikov iz Koroške, Bavarske, Švabske in nižjega Porenja. Ne moremo trditi, da hočejo deželo tudi ponemčiti, saj ne ustanavljajo s tuji »civilnih« naselij (z izjemo morda na cerkvenih »vidnih«, kot bomo videli). Slovenci so sprejeli od tujcev njihovo višjo kulturo s pripadajočim besednim zakladom, kot: tištah, firenk, firtah, šnajtihiel, žesel, o katerem je še J. Trdina v svojem drugem, neobjavljenem notesu zapisal: »Po hišah (v mirnopoških krajih) imajo ljudje povsod klopi, ali en »žeselj« mora biti v vsaki hiši, nanj posajajo duhovne, če kateri pride, in druge odlične goste.« Nemški tuji pa so sprejeli od Slovencev naše kulturno izročilo, navade, običaje, slovanško pravno mišljenje in prakso (sodišče »dobrih ljudi« zasledimo v najbrž bavarskem Šentjerneju celo še v 16. stoletju), predvsem pa, seveda, jezik z vso njegovo oblikovno in pregibno strukturo. Tuji kolonisti se brez odpora poslovenijo. Ostali so le številni tuji primki, kot Franko, Gunde, Mencin, Jakše, Lampe, Jordan itd.

NASTANEK ŠENTJERNEJA

Po premiku hrvaške meje iz doline Krke na Pokoplje se je na tleh poznejšega Šentjerneja razprostiral obsežen gozd z imenom Boršt. Njegove sledove najdemo še v franciscejskem katastru. Boršt = Forst pomeni v starem nemškem pravnem jeziku »gozd brez lastnika«, kakršnih so se od merovinških časov polasčali vladarji, pozneje tudi deželni knezi in fevdni gospodi. Skozi omenjeni Boršt je tekla meja med draškoveškim, to je višnjegorskim, in sichersteinskim oziroma spanheimskim svetom. Oba vazala, draškoveški in sichersteinski, sta se odločila, da bosta prav na tej meji, kjer je stal že višnjegorski Kastel, ustanovila novo naselje, ki naj postane politično, versko in gospodarsko središče obsežne doline Krke. Do danes se je ohranilo ljudsko izročilo, ki se dobro sklada z vsemi zgodovinskimi in drugimi dognanji, da sta pleterski in draškoveški graščak kupila od Grobeljčanov potok in ga obrnila v staro strugo skozi Boršt, po kateri je nekoč že tekla. Ravno tisoč let poprej so ga bili namreč Rimljani obrnili od Dolenje Brezovice po še danes ohranjenem »Velikem grabnu« na svoje mesto Crucium na tleh današnjih Groblj. V Grobljah pa pravijo, da so potok graščakom podarili zato,

Skica s spremembami tokov Krke od rimskega do današnjega časa. Vrisan je tudi kompleks Gutenwertha z glavno cesto, z rimskim in s srednjeveškim pristaniščem ter mostobranom

ker jim je delal po polju prehudo škodo, o kateri zares pričajo debele plasti naplavljenega peska. Antični nivo leži pri Grobljah do dva metra globoko. Po prestavitvi potoka v staro strugo je postalo polje ob Velikem grabnu »Suho Mihovo« ali tudi »Suha muha«, kot mu pravijo še danes.

Boršt so graščaki izkrčili. Na potoku so Sichersteinerji postavili današnji Jereletov mlin, ob vodi pa so se nanizale prve kmetije, tako imenovane »ograje«, ki so jih obdali z globokimi jarki in živimi mejami. Prav do današnjih dni so se ohranile štiri take ograje.

Ograje so se pojavile v 10. stoletju, najprej na Westfalskem, in se do 14. stoletja močno razširile. Zanje se je razvilo posebno »ograjno pravno«. Nemci so jih imenovali »hag«, v srednjevisoki nemščini hac, od besede hauen = sekati ali tudi od starovisokonemškega »hagan« v pomenu »trnjeve grm« in tudi »s trnjevo mejo obdana domačija«. Pri nas se je tuje ime ohranilo v že omenjenih »Kogih, Koglih« iz bavarške inačice »kag«.

Novo naselje v Borštu se še ni imenovalo Šentjerneji. Imelo je dvoje središč: draškovo na Kastelu, pozneje premaknjeno v današnjo Recljevo ograjo, sichersteinsko pa na Koščevem, današnji Hrovatovi domačiji, h. št. 55. Izročilo naših dedov namreč pravi: dvoje starih imen je v Šentjerneju, Kastel in Koščevo.

Draškovecariji so novemu naselju postavili cerkvico, posvečeno patronu svoje vojske sv. Mihaelu, pod čigar zastavami so premagali Ogre in Hrvate. Ni naključje, da je sv. Mihael domači patron tudi na višnjegorskem Mehovem, od koder ga prenesejo pozneje na novoustanovljeno faro v Šmihelu.

Cerkvica sv. Mihaela je bila draškova lastnina. Z njeno zidavo so si pridobili pravico do desetine, od katere so tretji del dajali za vzdrževanje cerkvice in duhovnika, ki so ga sami nastavliali, ostalo desetino pa so spravljali Draškovecariji sami. Cerkvico omenja vizitacijski zapisnik še l. 1986, ko so morali zaradi zanemarjenosti v njej nehati maševati. Stala je poleg današnje farne sv. Jerneja.

V tistih časih je bila zelo razširjena navada, da so graščaki, dostikrat tudi iz pohlepa po desetini, zidali tako imenovane »lastninske cerkve«. Tako je cerkev na Zumberku bila last Sichersteinerjev, saj je uživala tretjino njihove desetine v tamkajšnjih krajih (Rossinazberg). Mogoče je sichersteinski tudi sv. Ožbald na Javorovici, sv. Daniel pa lastninska cerkev vrhovskih Freyhoferjev.

Postaja očitno, da je treba opustiti vsa dosedanja ugibanja o veliki starosti Šentjerneja. V neobjavljeni kritiki Lesjakove Zgodovine

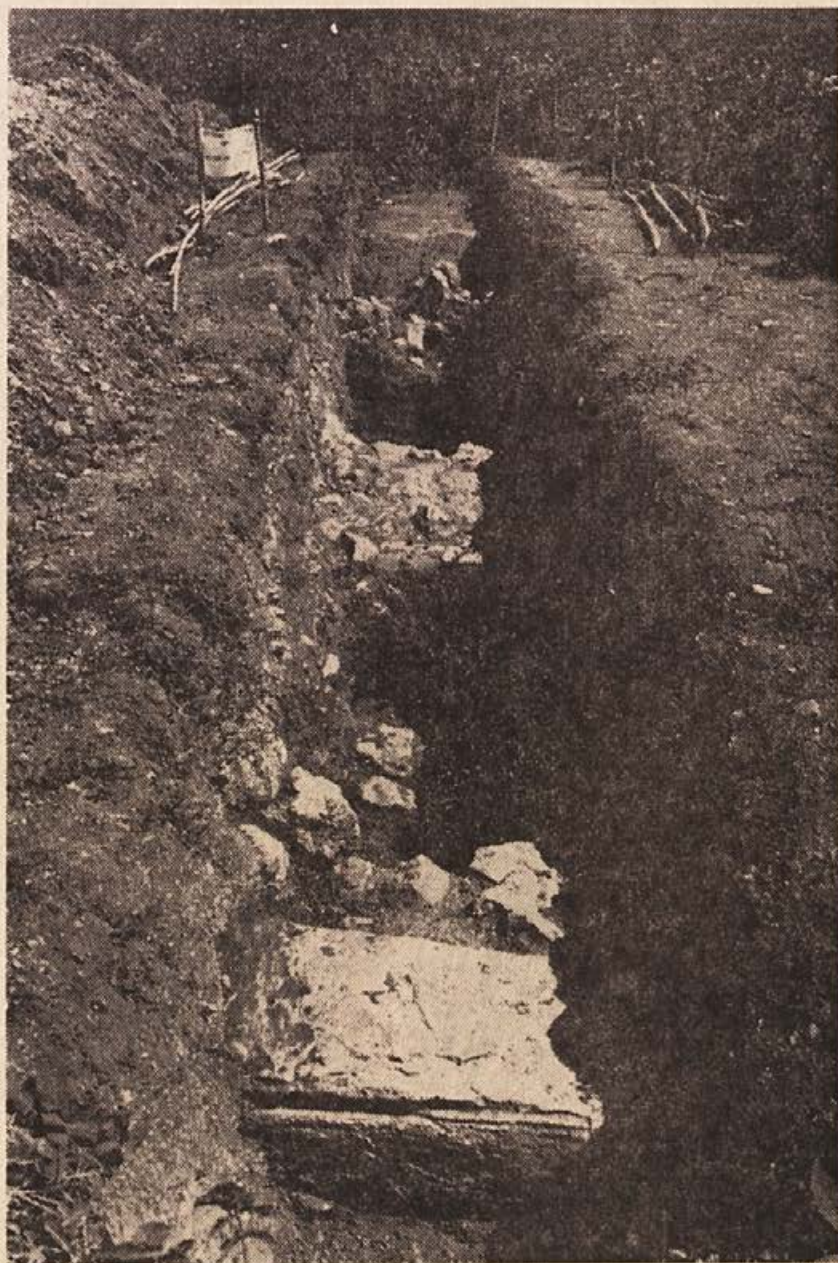
Šentjernejske fare (Ljubljana 1927) misli Fran Pokorn celo na ustanovitve Šentjernejske fare že okoli leta 983 (Škofijski arhiv).

USTANOVITEV ŠENTJERNEJSKE FARE

Lastninske cerkve nemških fevdalcev niso prvi pojav pokristjanjevanja dežele med Krko in Gorjanci. Arheologi so odkrili najstarejšo cerkev že na poznorimski trdnjavi pri Velikih Malencah. Vzhodni Goti v Cruppiju-Grobljah in Langobardi po Gorjancih in na Vinjem vrhu so arijanci, ki ne zidajo cerkva. Ob svojem prihodu so Slovenci našli na

Dolenjskem keltske Latobike, za katere lahko danes trdimo, da so govorili vulgarno latinščino in so bili pokristjanjeni. Pozneje se zdi, kakor da so zapadli slovanskemu poganstvu. Ko pridejo v te kraje Hrvati, ne napravijo za krščanstvo najbrž ničesar niti po ustanovitvi škofije v Zagrebu 1091. saj ostane dežela brez vsakega političnega, verskega in gospodarskega središča. Pokristjanjenje in farno organizacijo izpeljejo šele škofi iz bavarškega Freisinga, ko so Ogri in Hrvati že pregnani.

Freisingški škof Ellenhard je 1074 sklenil z oglejskim patriarhom Sigehardom pogodbo za neke deseti-

Sonda št. 2 iz 1967. leta

ne v Kranjski grofiji in na Vinjem vrhu nad današnjo Belo cerkvijo. Pogodila sta se tudi, da bo škof zgradil cerkev tam, kjer bi patriarh zahteval. To cerkev naj potem patriarh posveti ter ž njo združi prebivalce na omenjenih kmetijah (na Vinjem vrhu) in pa še druge, ki ne stojijo pod škofovo oblastjo. (Kos, Gradivo III, 284.) Pogodbo je škof izpolnil z zidanjem »bele cerkve« pod Vinjim vrhom in ustanovitvijo fare — to in nič drugega namreč ne more pomeniti »združitve« prebivalcev s cerkvijo. Nima jo prav tisti, ki mislijo, da je bila fara Bela cerkev ustanovljena že pred 1074 in da je pogodba iz tega leta samo prenesla oglejske patronatne pravice na freisinške škofove.

Da so freisinški škofi zgradili »belo« cerkev, pomeni, da je bila zidana, kar kaže, da je morala biti tam nekje najbrž že prej neka »črna«, to se pravi lesena, ki še ni bila farna niti podružnica kake fare. Mislim, da gre za cerkvico sv. Helene nad bližnjo Drago, o kateri pravi izročilo, da sta v njej maševala sveta brata Ciril in Metod.

V omenjeni freisinško-oglejski pogodbi je še dostavek: »Dalje naj škof postavi še eno ali pa dve cerkvi tudi drugod na svojih posestvih, kjer bi bila potreba in kjer bi bilo obema všeč. Patriarh ali pa z njegovim dovoljenjem tudi škof naj tako cerkev posveti s pogojem, da se ž njo združijo vsi ondotni škofovi podložniki in pa še drugi, ako bi patriarh to zahteval.«

V tem delu pogodbe je treba videti napoved ustanovitve Šentjerneja in Gutenwertha ter njunih fara. Kdaj in kako je bilo z nastankom Gutenwertha na Otoku, ne vemo nič, precej pa lahko povemo o Šentjerneju. Ker pa bomo našli dokaz, da sta bili ustanovljeni obe pomembni naselji skoro v istem času in na enak način, bomo nekatere bistvene izsledke iz Šentjerneja lahko prenesli tudi v zgodovino Gutenwertha.

Kdaj je bil ustanovljen Šentjernej in njegova fara, nam pove nekaj freisinško-oglejska pogodba sama: takrat, ko si škofi pridobijo posestev in podložnikov na desni strani Krke. Najstarejši zapis, da je bilo veliko naselje Loka pod gradom »Oriškom« (Gracarjevim turnom) v freisinških rokah, se je ohranilo iz leta 1192. Smemo pa domnevati, da se po osvojitvi desnega brega Krke v letu 1131 freisinški niso dosti obotljivali za Višnjegorci in Spanheimi priti čez Krko. Posebno še, če so se vojni tudi sami udeležili, kar se zdi verjetno. Po letu 1131 moramo dopustiti le krajši čas za nastanek naselja v Borštu s cerkvico sv. Mihaela. Zelo previdno lahko rečemo, da ustanove bavarski škofi v Borštu faro sv. Jerneja kmalu v drugi polovici XII. stoletja, čeprav zasledimo v virih šentjernejskega

župnika — bil je to plebanus Bertholdus — prvič šele 1249.

Proti zahodu je segala nova fara po desni strani Krke vse tja do kočevskih gozdov. Pavle Blaznik je po vojni našel v freisinških arhivih na Bavarskem omembo vasi Raschendorf in Rakonig v šentjernejski fari. Omenjata se skupaj z vasio Schermanschnitz. (P. Blaznik, Zemljiška gospodstva v območju freisinške dolenske posesti, SAZU, 1958, 27) Zgodovinarji in jezikoslovci iščejo obe naselji na Ržiščah in v Rakovniku pri Šentjerneju, česar ni mogoče sprejeti, saj je imel Rassendorf poleg dvorca tudi dva mlini, Ržišče pa niso imeli nikoli tekoče vode. Uganko nam pomaga pojasniti še neobjavljeni pleterski urbar iz začetka 18. stoletja, ki navaja iste tri vasi v obliki Rainuschäch, Rakounik, Tschermontiz. Seveda gre za Rajnovšče, Rakovnik in Crmošnjice, danes v šmihelski fari (I. Pirkovič, Freisinški urbariji, Problemi 1964, II, 14). Dodam naj presenetljivo izročilo, ki sem ga od starih ljudi še sam slišal, da je bil šmihel nekoč v mejah šentjernejske fare.

Prihajamo do povsem novih doganj: Šentjernejska fara se ni razvila iz belocerkovske prafare, ampak je samostojna prafara. Šmihel pri Novem mestu, ki se prvič omenja l. 1294, ni prafara, kot navadno beremo, ampak je nastala z odcepitvijo od šentjernejske prafare, ki se je ob ustanovitvi raztezala do kočevskih gozdov, kakor daleč se je človek pač že naselil.

Proti jugu je šentjernejska fara obsegala prvotno tudi ves Zumberk. To nam dokazuje pravilno tolmačenje doslej nerazumljivega zapisa iz l. 1349 o »sichersteinskem in zumberškem« župniku Dietrichu (»de Sychenstan et Syhenbergh«, L. Hauptmann, Erläuterungen, 475).

Po sto sedemdesetih letih so Ogrji in Hrvati obnovili boje za dolino Krke. Vojna je bila mogoče še bolj krvava kot ona iz let 1125 do 1131, kakor bomo pozneje videli. Kmetje so v množicah zapuščali naselja; kostanjeviški samostan je klical na pomoč, češ da ne bo zdržal; zbežal je tudi župnik Dietrich iz neutrenega Šentjerneja v varni Sicherstein. Tja je prenesel za daljši čas nevarnosti tudi župnišče in se 1349 imenuje župnik »sichersteinski žuberški«, čeprav Sicherstein ni imel nikoli lastne fare.

Vrnimo se k ustanovitvi Šentjerneja! Farno cerkev sv. Jerneja so freisinški škofi zgradili poleg starega svetišča sv. Mihaela na odprtem in praznem polju. Zato dobi fara uradno ime »sv. Jernej na polju«, »in campo«. Na cerkev so morali po pogodbi postaviti oglejski trojni križ, kot ga vidimo na zvoniku še danes.

Svet okoli cerkve, ki so ga podarili Draškovcarji in ki dobi ime

Videm, so razdelili na 24 enakih delov, na katerih zraste 24 tako imenovanih »hofstättov« (Hofstätt) ali »domceva«, kot jih je krstil pozneje škof Hren. Domčarji, ki se sami prav do danes imenujejo »hofstetterji«, so bili zemljiški četrtinarji. Na vzhodni strani naselja, na tako imenovanem Oštatu, so imeli polje, ki so ga spočetka obdelovali mor-da skupaj in ga pozneje razdelili. Na zahodni strani vasi so imeli skupno draškovsko gmajno, od katere so plačevali pašnino. Pozneje nekoč so pašnik od Draškova kupili Novo naselje dobi tudi svoj mlin, za katerega izkopljejo od starega, gorenjega mlina dolgo, umetno strugo. Mlin ostane do zadnje vojne cerkvena last. (Tretji mlin je zgradil pozneje pod Šentjernejem Primož Trubar in ga izročil v last ljubljanskemu stolnemu kapitulju.)

V gorenjem, to je južnem koncu vasi ostajajo starejši sichersteinski, pozneje pleterski kmetje gruntarji kot naselje drugega tipa zase. Med njimi in dolenskim, domčarskim naseljem okoli cerkve zija še v franciscejskem katastru široka vrzel, ki se zapljuje šele po tlačanskih časih, hitro pa po drugi vojni.

Vprašanje, zakaj ne ustanove freisinški škofi celih gruntov, ampak četrtinarske domce, ki so bili po takratni zmogljivosti zemlje premajhni za vzdrževanje družin, imamo dva ali tri odgovore: mogoče so domčarji prvotno služili kot posadka na Kastelu. Njihov posebni prezirljivi ponos nasproti kmetom v gorenjem koncu vasi je čisto podoben samozavestnemu ponosu purgarjev v Vrhpolju in Kostanjevici, kakor da gre tudi na šentjernejskem Vidmu za nekdanje Edlinge.

Prav tako je mogoče, da so bili domčarji od vsega začetka obrtniki. Z njimi naj bi ustvarili gospodarsko in tržno močno središče, ki bi lahko tekmovalo z obrtniško in trgovsko razvito spanheimsko Kostanjevico. To tekmovalstvo je posebno očitno pri takratnem prav tako freisinškem Gutenwerthu.

Mogoče je končno obe ideji združiti v eno: da so domčarji prvotno kastelska posadka, ki se v mirnih stoletjih spreminja v obrtnike. V nobenem teh primerov se ne zdi verjetno, da bi bili Vidmarji, kot so v virih včasih zapisani, lahko slovenski domačini, saj ne vidimo v teh krajih starejših domačih kosevov niti razvitega obrtništva. Še očitneje bo to videti na bližnjem Gutenwerthu.

V dolnjem koncu naselja ostanejo vaščani vse do zemljiške odveze in odprave tlačanstva sredi prejšnjega stoletja zemljiški četrtinarji, ki se ukvarjajo z obrtjo, v zadnjih stoletjih pretežno z usnjarstvom.

NASTANEK GUTENWERTHA

V svojem spodnjem toku je Krka izoblikovala tri velike rečne pentlje, v katerih se je človek že v antiki utrdil. V srednjem veku je v njih ustanovil pomembne trge okoliroma mesta: spanheimsko Kostanjevico, freisinske Gutenwerth na Otoku pri Dobrovi in habsburško Novo mesto. Spanheimi in freisinske škofi so zasedli te svoje strateške položaje ob Krki gotovo isti čas, mogoče že med vojno z Ogrji in Hrvati ali pa takoj po sklenjenem miru 1131.

Rečno strugo okoli Otoka so našli bavarski škofi pravzaprav suho. Voda jo je napolnila samo ob poplavih, mogoče pa so jo tudi umetno polnili za obrambo v nevarnih časih.

Na Otoku je bilo še dosti sledov izginulega rimskega mesta, ki je bilo nekoč močno utrjeno, podleglo pa je l. 139 razdivjanim vodam. Breg Krke na vzhodni strani Otoka se je še v novejšem času imenoval »Fertica«, kar spominja na emonsko »Fertico«, to je rimsko utrdbo. Tudi ime vasi Roje na južni strani Otoka se nam je ohranilo iz rimskih časov in pomeni umeten (obrambni) jarek. Vidimo ga še danes, nekoč pa je varoval oddelek devete rimske legije Hispanie v Dobrovi in na Otoku. Dostop od juga je zapirala trdnjava; njeni okopi so še ohranjeni.

Na rimskih razvalinah ustanove bavarski škofi novo farno naselje Gutenwerth na enak način, kot so ga v istem času v Sentjerneju. Med današnjo samotno cerkvijo sv. Miklavža, ki je še edina preživela priča izginulega trga, in sosednjo Dramo ob suhi strugi Krke, so sezidali farno cerkev sv. Katarine. Njivam na tistem kraju pravijo prav stari ljudje še danes Oštat. To kaže, da so ustanovitelji razdelili svet okoli cerkve, tako kot v Sentjerneju, na četrtinarske domce in jih naselili z odličnimi tujimi obrtniki. Zdi se, da so za rečno pristanišče osnažili nekdanjo rimsko luko. Ob pristanišču so sezidali trdnjavo. V tekmi s spanheimsko Kostanjevico se je hitro razvilo pomembno gospodarsko središče s trgovskimi potmi po Krki in Savi. Zdi se, da imamo na Otoku že od vsega začetka tudi oboroževalno industrijo za nemške plemiške vojske. Ime novemu trgu so tujci skovali iz starejših, napačno razumljivih slovenskih imen Dohrova (dohor = gut) in Otok (Werth). Trg je segal namreč čez Krko v današnjo Dobrovo.

Naj naštejemo nekaj znanih dejstev: Gutenwerth ima v času 1200 do 1246 in verjetno tudi pozneje lastno kovnico denarja; 1251 se omenja kot trg; 1254 je znan domači sodnik Gerhard; 1257 dobi trg deželno sodišče, judicium provinciale, z nekaterimi pridržki; l. 1301 je iz-

pričana mitnica; škof je imel lastno privilegirano pivnico.

Ne samo Gutenwerth, vsa opustošena dolina Krke in mejna grofija tudi po Štajerskem je v miru vzcvetela v blaginji. ... napolnila se je z vasm, gradovi in kmetovalci... Po rodovitnosti in raznih pridelkih se ni dosti ločila od Avstrije,« poroča v letih 1170—1177 življenjepisec salzburškega škofa Konrada I. (Kos, Gradivo, IV, 105.). V ustanoviteljih številnih novih vasi: Tomažje, Volčkove, Smalčje, Mršče, Ledče, Dobrovske in drugih, slutimo večino Slovence. Po vsej Evropi so bile takrat izredno ugodne podnebne razmere, kakršnih ni več celina dočakala vse do danes, saj se je celo na danes zaledeneli Grenlandiji pasla živina.

Stare trdnjave in strelski dvorci se spreminjajo v fevdalne gradove. Stare rimske ceste, ki so vodile nekoč v daljne tuje dežele, prerašča trava. Nastaja novo omrežje cest, pravzaprav kolovozov, ki drže samo še od gradu do gradu. Človek postaja tlačan, njegov svet se prostorsko in duhovno oži v tesne meje vidnega obzorja. To se potem več kot pol tisočletja ne spremeni. Še Janez Trdina pravi v svojem drugem notesu Prigodkov — opazk: »Stari napisi na cestah so vsi nemški in kažejo pot povsod le proti kaki graščini, ali če tudi le v kako vas, mora biti vendar le tudi graščina zraven.«

PROPADANJE IN KONEC GUTENWERTHA

Proti koncu 13. in v 14. stoletju smo v obmejni marki priče katastrofalnemu propadanju dežele. Leta 1291 je od 356 freisinskih tlačanskih kmetij na obeh straneh Krke samo 191 obdelanih, l. 1318 samo še 154, vse druge so izginile ali bile zapuščene. Trije najtehtnejši vzroki temu so ostali doslej nezapaženi: nove vojne, poslabšanje podnebja in kuga.

Ze 1304 je sichersteinska trdnjava Golo v razvalinah. Iz strahu pred bližajočim se sovražnikom sta bila nekaj pred letom 1310 zakopana v Vrhtrebnjem in Dolenji vasi pri Ribnici dva zaklada denarja (A. Jelocnik, Dve najdbi srednjeveških novcev, ZC, 1952/3, VI—VII). Salzburški urbar omenja, da so 1322 Ogrji opustošili Mihalovec pri Brežicah (M. Kos, K postanku urbarjev, ČZN, 1937). Neko poročilo oglejskega patriarha Pagana iz l. 1331 pravi, da so ogrski vpadi, ki prizadevajo kostanjeviški cistercijski samostan, in skoro neprestano plenjenje, ki se mu ne more izogniti, to ustanovo tako oropali imetja in mu opustošili posestva, da bo treba samostan, če ne dobi pomoči, zapustiti (Schumi, Archiv I, 29). Porušen je tudi grad (ne trdnjava) Si-

cherstein in stoji 1351 poleg razvalin že nova »hiša«.

Zdi se mi verjetno, da je 1299 19 vrhpoljskih domov praznih zato, ker so vojaki Edlingi na vojski.

Toda šentjernejski župnik Dietrich zbeži v utrjeni Sicherstein, kjer je 1349 izpričano njegovo župnišče, mogoče zaradi kuge, ki ste je 1348 razširila iz italijanskih pristanišč in do junija zajela že vso Italijo in Kranjsko, do decembra ves Balkan in pol Ogrske ter v naglem pohodu pomorila četrtino evropskega prebivalstva. Za sto let in več je gospodarstvo omrtvičeno. Zitne cene so po vsej Evropi naglo padle. Fevdalni dohodki izginjajo, zemlja zgubi ceno. Niti z zakonskimi ukrepi niti s silo ne morejo fevdalci zavreti množičnega bega tlačanov v mesta. V osrednji Nemčiji je bilo 70 odstotkov kmečkih naselij zapuščenih. Zemljiški gospodi, zlasti manjši, propadajo. Umetnost upodablja muke vic in pekla, pošastnih mrtvaški ples, nekoč prijazno smrt pa kot grozljiv skelet s koso (W. L. Langer, The Black Death, Scient. Amer., 1964, II).

Vendar zgodovinarji poudarjajo, da je Evropa propadala že pred kugo. Vzrok se zdi v poslabšanju evropskega podnebja.

Tudi naša fevdalna posest trpi. Sichersteinerji se pri celjskih Zidih zadolže. Propadlo gosposčino kupijo Celjani in ustanove kartuzijanski samostan Pleterje.

V teh stiskah XIV. stoletja odмира tudi Gutenwerth ob Krki. Leta 1371 je še znan gospod gutenwerški Gerloch. Kmalu pa so trg verjetno Ogrji opustošili, zakaj stiški viri pravijo, da ga je belocerkovski župnik Viljem Kozjaški 1414 obnovil. Šele 1426 dobi obubožani Gutenwerth zopet duhovnika, nekega Nikolaja, 1467 pa se znova omenja fara (Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, Carniola, 1910, 128).

Dve leti pozneje, v nedeljo, 2. julija 1469, so Gutenwerth oplenili Turki, ki so zapuščali za seboj le pepel in ruševine in odpeljali iz slovenskih krajev 8600 moških v sužnost. V septembru ali oktobru 1473 so trg oblegali osmani zadnjič. Dva in petdeset vasi se je zateklo v njegovo varstvo. V tretjem navalu so Turki prodrli, ljudi pobili, Gutenwerth pa popolnoma zažgali in razrušili.

Izročilo pravi, da se je nekaj ljudi rešilo. Na ladjo so naložili zvonove in dragocenosti in pobegnili po Krki. Ladja se je na prvem ovinku potopila, kjer jo v vodi še danes straži hudič.

Gutenwerško faro so 1492 prenesli v Škocjan. Ruševine na Otoku pa so skozi stoletja dajale okoliškim domačim gradivo za njihove nove domačije.

ODKRILI SMO SREDNJEVEŠKI FREISINŠKI TRG GUTENWERTH

(ARHEOLOŠKE RAZISKAVE NARODNEGA MUZEJA IZ LJUBLJANE
NA OTOKU PRI DOBRAVI)

Pri narodnem muzeju v Ljubljani je bil 1962 osnovan Center za zgodnjersrednjeveške in staroslovanske študije. Namen Centra je, da bi preučeval proces kolonizacije in formiranja slovenskega naroda. Ker je za ta čas na razpolago malo pisanih virov, ostaja le arheologova lopata. Glavni objekti, ob katerih spoznavamo probleme in čas, ki nas zanima, so zgodnjersrednjeveška grobišča, naselbine ter kulturna arhitektura.

Med prvimi nalogami, ki se jih je center lotil, je bilo odkrivanje grobišč. Mimo številnih sond, ki so v teh letih bile izkopane pri cerkvah ali na drugih mestih, kjer smo predpostavljali staroslovansko grobišče, je treba še posebej omeniti izkopavanje Narodnega in pa Gorenjskega muzeja okoli župne cerkve v Kranju. Tu je ena od dosedaj najbolj bogatih nekropol tega časa. Za razumevanje kolonizacije Vipavske doline nam je dala več novih podatkov nekropola v Batujah, ki sta jo raziskovala Goriski in Narodni muzej. Doslej najpomembnejša odkritja je dalo raziskovanje na Blejskem otoku. Tu smo odkrili najstarejšo zgodnjersrednjeveško kulturno arhitekturo na Slovenskem. Z izsledki najdb na otoškem grobišču pa je podobna kolonizacije blejsko-bohinjske-

ga kota postala že skoraj zaključena. Tukaj nismo samo načeli, ampak tudi v dobri meri rešili problem odnosa med novodošliimi Slovenci in staroselci. Raziskovanje na blejskem otoku je še enkrat potrdilo že zdavnaj obravnavano tezo, da poznavanje procesa formiranja slovenskega naroda terja tudi poznavanje kulture staroselcev na teh območjih. V isti sapi se pojavlja tudi vprašanje, kak delež imajo kulturni elementi zgodnjega srednjega veka pri oblikovanju poznosrednjeveške fevdalne družbe na Slovenskem.

Po zaključku terenskega in študijskega dela na Blejskem otoku so gornji premisleki služili tudi za vodilo, kje in kako se lotiti nove raziskovalne naloge. Teren, za katerega se je zdelo, da odgovarja omenjenim raziskovalnim potrebam in za katerega smo imeli tudi najboljše materialne pogoje, je bil historični kompleks na Šentjernejskem polju v trikotu med Miho- vim in Grobljem na jugu ter Otokom pri Dobravi na severu.

Na mihovskih arheoloških tere- nih je pričujoč celoten historični razvoj od starejše preko mlajše železne in rimske dobe, skozi ves zgodnji vek do poznega srednjega veka in nove dobe. Pozno keltstvo doživi v Mihovem eno od svojih

konic. Tu je skoraj največja kelt- ska nekropola v tedanji srednji Evropi. Nekateri stekleni izdelki, ki so bili najdeni v Mihovem in so bili brez dvoma tukaj tudi izdelani, predstavljajo enkratni dosežek keltske steklarske umetnosti. Danes tudi že slutimo neposreden vpliv keltskih elementov na obli- kovanje naše oziroma slovenske kulturne tvornosti.

Ob črti od mihovskih terenov proti Otoku oziroma njegovi naj- bližji okolici je potekala stara me- ja Kranjske. To je istočasno tudi ločnica med panonskim in pred- alpskim svetom ter vrata iz Pano- nije v alpski oziroma italjski pro- stor. Kot drugo točko tega trikot- nika smo imenovali Groblje. Tu je stala antična naselbina z značajem mesta, kjer je rimska civilizacija dosegla enega od svojih viškov na naših tleh. Tudi rast in življenje tega mesta je povezano z asimila- cijo domačega prebivalstva, kar ima z našim preučevanjem vsaj posredno zvezo. Po analizi, ki jo je opravil Ivo Pirkovič, je na me- stu današnjega Groblja stal antič- ni Crucium, ki je nastal po i. 140 ob novi varianti rimske magistra- le Aquileae-Sisciae. Študija oziroma knjiga o Cruciumu čaka na tisk pri Narodnem muzeju v Ljubljani v okviru muzejske knjižnične seri- je »Situla« Mimo Cruciuma ob- ravnavata I. Pirkovič v svoji knjigi tudi zgodovino celega Šentjernej- skega polja v času rimske okupa- cije.

Na Otok kot lokacijo, na kateri je najbrž stal poznosrednjeveški oziroma freisinški Gutenwerth, je v novejšem času opozoril I. Pirkovič v svoji študiji o topologiji freisinške posesti na Dolenjskem, objavljeni v Časopisu za slovensko krajevno zgodovino — Kronika X, 3., 1961.

Zaradi pomembnosti Gutenwer- tha pri ekonomskem razvoju doli- ne Krke je postal nanj pozoren tudi univ. prof. Ferdo Gestri. V okviru tako zarisanega trikota na Šentjernejskem polju ter v njego- vi neposredni sosesčini je še cela vrsta arheoloških, in sicer histo- rično pomembnih lokacij, kar je vplivalo že mimo rečenega, da smo se odločili za dolgoleten razisko- valni program, ki bi bil posvečen

Železni predmeti, ki smo jih izkopali letos: strgalo, sveder, klešče, ključ- čavnica-obešanka, ključ, podkev. Vse izvira po vsej verjetnosti iz 13. stol.

le temu kompleksu. Ta arheološko raziskovalna tema je dobila tudi svoje uradno geslo: »Mihovica«. Čeprav je Center bil uvodoma bolj zainteresiran, da bi z raziskovalnimi deli začeli v samem Mihovici, smo 1967 vendar začeli s sondami na Otoku pri Dobravi zaradi neposrednega interesa stolice za zgodovino na filozofski fakulteti v Ljubljani oziroma prof. Gestrina. Odločilna so bila pri tem tudi finančna sredstva, ki nam jih je za delo na Otoku dal namensko Sklad Borisa Kidriča.

Tako je prišlo do tega, da se je na Otoku pri Dobravi pojavila v mesecu juliju 1967 arheološka ekipa z namenom, da v svoji prvi akciji izkoplje na terenu samo sonde, s katerimi bi poizkusili locirati Gutenwerth, po možnosti omejiti ga ter ugotoviti kak podatek o arhitekturi znotraj naselja. Da bi sonde zastavili uspešno, smo prej opravili mikrotopografska opazovanja desnega brega Krke nasproti vasi Dobrave v pasu, ki meri okoli 800 x 700 m. To je prostor južno od vasi Drame, med sotočjem Mivice in Sentsjernejskega potoka. Na obdelovalnih površinah omejenega prostora so prišle do sedaj na dan najdbe le vzhodno od ceste Dobrava—Sentsjernej. Za ta kraj je še v današnjem času vezan naziv »otok«. Proti vzhodu pa ga omejuje potok Mihovica. To je ravan, ki visi od zahoda proti vzhodu in ima dve rahlo poudarjeni površini: obzidano pokopališče s cerkvijo sv. Miklavža na sredi in nizko gomilo s poudarjenim grebenom okoli 250 m južno od Miklavževe cerkve, na njivi parcelna št. 2670, ki je last posestnika Mencina iz Drame. Severno od cerkve, v smeri vzhod-zahod, teče širok in plitev graben, ki zahodno od cerkve zavije v širokem loku proti današnji strugi Krke. Prostoru severno od opisane grabna pravijo domačini »irgelca«. Za parcele jugozahodno od cerkve pa je vezan naziv »oštat«. Od Miklavževe cerkve naravnost proti Drami vodi kolovoz, ki deli prostor vzhodno od Sentsjernejske ceste na dva neenaka dela. Ne da bi naštevati vse najdbe, ki so prišle doslej na dan na tem območju, lahko trdimo, da so omejene na prostor oziroma na parcele vzhodno od Sentsjernejske ceste oziroma na njivah z obeh strani kolovoza med Miklavžovo cerkvijo in Dramo. Za kriterij prostora, kje zastaviti sonde, smo morali upoštevati ne samo topografske elemente (poudarjene višine, najdbe, bližina vode itd.), temveč tudi element poplavljanja. Vse ta prostor namreč, razen pokopališča, je vsako leto najmanj enkrat ali dvakrat poplavljen. Zato smo iskali nepoplavljen ali malo poplavljen mesta.

Ob upoštevanju teze, da je ta prostor bil v nekem določenem času otok in pa da je Krka še v poz-

nem srednjem in deloma še v novem veku bila plovna, sledi, da je za rekonstrukcijo srednjeveške situacije tega območja potrebno ugotoviti tudi tedanji potek Krke. Kot elemente za rekonstrukcijo poznamo naslednja dejstva: popolnoma je ohranjen nekdanji desni breg oziroma rečna terasa Krke od vasi Drame naprej proti zahodu je ozek pas travnikov vse do izliva Sentsjernejskega potoka v Krko. Ob robu teh travnikov so še komaj zaznavni sledovi rečnih teras, ki se vežejo s stimi pri Drami. Na ta način smo prišli do potoka stare struge od vasi Sentsjernejskega potoka do izliva Mihovice. Vzhodno od pokopališča oziroma Miklavževe cerkve je v prej zarisan strugi zelo komplicirano vozlišče, ki kaže ostanke najmanj treh tokov: prvi zavije od tu naravnost proti zahodu in 200 m dalje zopet v lepo izpeljanem loku proti severu. Tu je, ob današnji strugi Krke, deltoidno ustje. Tako zarisano strugo od Sentsjernejskega potoka do ustja, ki smo ga pravkar opisali, smatramo za najstarejši tok Krke. Imenujmo jo poslej struga št. 1. Za strugo 2 smatramo kasnejši tok, ki se iz vozlišča vzhodno od cerkve nadaljuje naravnost proti severu oziroma po najkrajši poti do današnje struge Krke. V času struge št. 2 je meander oziroma zavoj severno od cerkve moral biti zapuščen suh rokav.

Keramična posoda iz sonde št. 6 (1967): najbrž iz 12. ali iz začetka 13. stoletja

Del rimske keramične posode z obrazom iz prvega stoletja n. št. (iz sonde 4 v 1967)

skega potoka v Krko. Ob robu teh travnikov so še komaj zaznavni sledovi rečnih teras, ki se vežejo s stimi pri Drami. Na ta način smo prišli do potoka stare struge od vasi Sentsjernejskega potoka do izliva Mihovice. Vzhodno od pokopališča oziroma Miklavževe cerkve je v prej zarisan strugi zelo komplicirano vozlišče, ki kaže ostanke najmanj treh tokov: prvi zavije od tu naravnost proti zahodu in 200 m dalje zopet v lepo izpeljanem loku proti severu. Tu je, ob današnji strugi Krke, deltoidno ustje. Tako zarisano strugo od Sentsjernejskega potoka do ustja, ki smo ga pravkar opisali, smatramo za najstarejši tok Krke. Imenujmo jo poslej struga št. 1. Za strugo 2 smatramo kasnejši tok, ki se iz vozlišča vzhodno od cerkve nadaljuje naravnost proti severu oziroma po najkrajši poti do današnje struge Krke. V času struge št. 2 je meander oziroma zavoj severno od cerkve moral biti zapuščen suh rokav.

V času struge št. 2 predpostavljamo ponovno oživiljanje južnega dela struge 1 na prostoru severno od cerkve, in sicer s poglabljanjem ob njenem levem bregu. Označujemo jo kot strugo št. 3, k tej sodi najbrž deltoidno ustje, ki smo ga opisali pri strugi 1. Tako zastavljena rešitev tolmačenja tokov zahteva tudi, da v času struge 3 iščemo še strugo 4 oziroma tisti dodatni tok, ki upravičuje krajevno ime »Otok«. Za sedaj vidimo strugo 4 v današnjem toku med sotočjem Sentsjernejskega potoka in Mihovico, ki je nastalo umetno ali pa naravno, npr. s kako že prej zapuščeno strugo.

K problemu časovne opredelitve posameznih tokov: če v čas Gutenwertha postavimo »kanal«, smo s tem omejili velikost, obliko in način formiranja »otoka«. Po dosedanjih domnevah se struga 1 podaljša v tem času v strugo 2 ter terja tudi obstoj struge 4, s katero komaj nastane »otok«. Struga 1, kakor bomo to kasneje videli, je lahko bila samo rimska.

Iz zgoraj navedenih spoznanj in hipotez ter problemov, ki so nastali, smo oblikovali kriterije, kam postaviti šest sond, ki smo se jih namenili izkopati v l. 1967. Razdelili smo jih tako, da smo z njimi omejili ves prostor vzhodno od Sentsjernejske ceste, in sicer v vseh štirih smereh, ter dve sondi, ki sta bili na osrednjem delu tega prostora in samo z njimi zadeli na samo naselbino.

ZAČASNI PREGLED IZSLEDKOV PRI SONDIRANJU

Najdbe iz sond na Otoku delimo na dve skupini: rimskodobne in poznosrednjeveške. Med rimski-

mi najdbami je treba omeniti predvsem keramično posodo z antropomorfin (človeško) masko na obodu. Slednja je bila v sondi 4, tj. v izkopu ob šentjernejski cesti. V sondi 5, tj. v izkopu v sadovnjaku ob cerkvi, je bila zgodnjerimska fibula ter obdelani kos pesčenca iz sonde 2. Ta je bila na najjužnejšem delu tega prostora, tj. pri Drami, ki predstavlja po vsej verjetnosti del bangerja ob vratih rimskodobne hiše. Tu je še rimsko pristanišče, na katerega smo naleteli pri izkopu sonde 6, vzhodno od pokopališča. Te najdbe in pa okoliščine, v katerih smo jih našli, nam dovoljujejo sklep, da je prostor med sondami 1, 4, 5 in pa 6 bil naseljen tudi že v zgodnji rimski dobi. Obdelani blok in pristanišče nam dajo slutiti tudi značaj te rimske naselbine. Rimska hodna površina je bila najmanj 1 do 1,2 m pod današnjo površino. Dno struge oziroma pristanišča pa je bilo okoli 6 m pod tedanjo hodno površino. To nam pojasnjuje, zakaj v tistem času ni moglo biti rednih poplav, kot so danes v tem kraju.

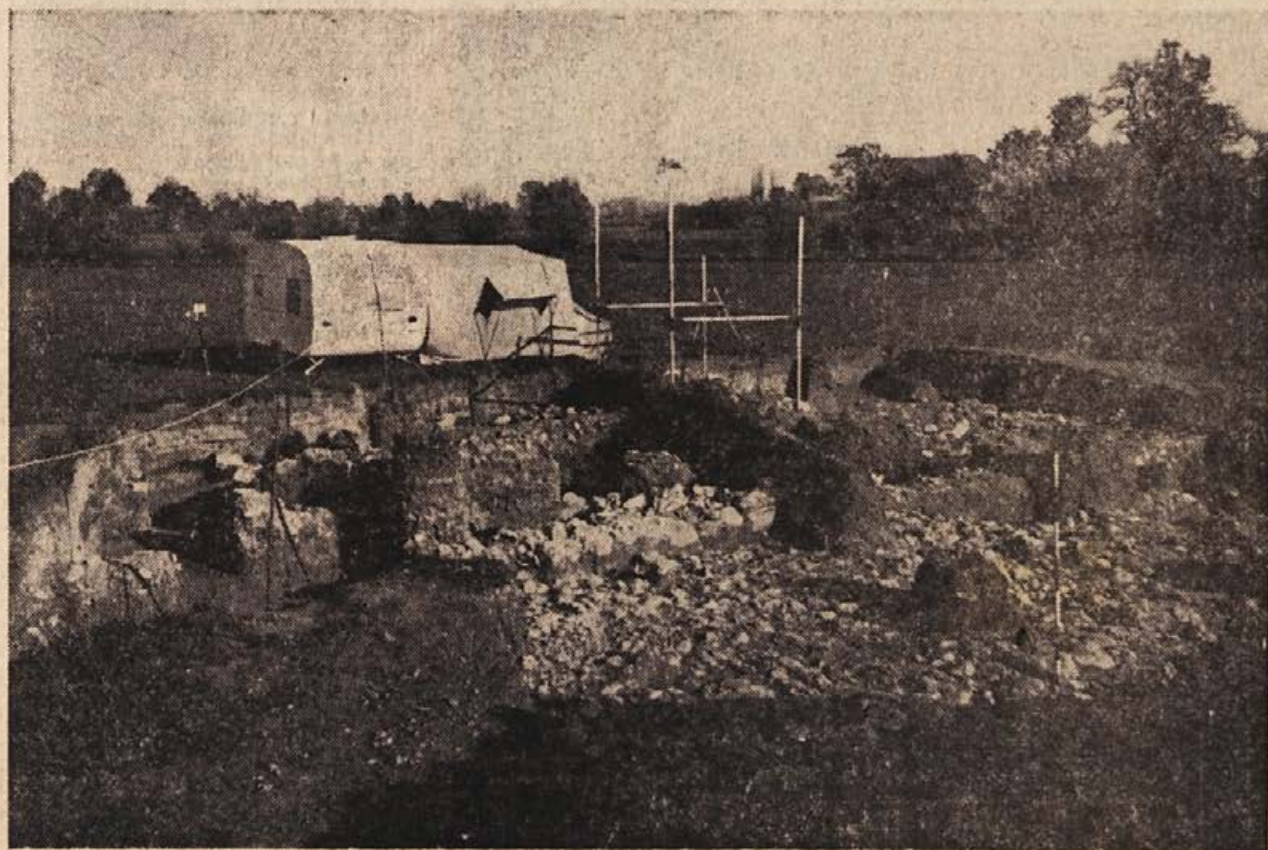
Poleg rimskih so v sondah tudi srednjeveške najdbe, ki imajo pra-

viloma naselbinski značaj: keramika za vsakodnevno uporabo v gospodinjstvu ter ostanki arhitekture. V sondi 1 so ostanki najmanj dveh hodnih površin ter njim pripadajoča arhitektura in pa cestišče. V sondi 2 je izpričano zaporedje najmanj treh objektov: dve stavbi s pripadajočima tlakoma in topilniška peč. V sondi 3 — ta je bila v neposredni bližini sonde 2 — ugotavljamo zaporedje najmanj dveh stavb in ostanki topilniške oziroma še predelovalne dejavnosti. Zadnjo oziroma najmlajšo stavbo je uničil ogenj. V sondi 4 smo rezali objekt, podoben obzidju, ki ga smatramo za sedaj za omejitve naselbine proti zahodu. V sondi 5 sta bili dve časovno različni hodni površini in najbrž notranjščina nekega stanovanjskega prostora. V sondi 6 vidimo najnižji in že zamočvirjen del, ki je izven strnjene naselbine in je služil kot odpadna jama. Ta se je formirala nad zasutim umetno izkopanim kanalom, ki je vodil sem iz struge 1 in ga zaradi tega najbrž upravičeno smatramo kot operativno obalo rimskodobnega pristanišča.

Ako povzamemo vse do sedaj našete izsledke, bomo dobili približno naslednjo podobo: na prostoru med Miklavžovo pokopališko cerkvijo in pa Dramo, od današnje poti Dobrava — Šentjernej pa do zamočvirjenega dela ob levem bregu nekdanjega toka Krke, je v poznem srednjem veku stala strnjena naselbina, ki je po nakazani shemi so-

deč imela mestni značaj. Za gradnjo so uporabljali lomljenec in pa oblice, ki so jih vezali z dokaj močno malto. Po ostanku rimskodobnega obdelanega bangerja sodeč, so za gradnjo uporabljali tudi starejši gradbeni material, ki so ga našli na samem kraju ali pa v neposredni bližini. Pri tem imamo v mislih izpričano rimskodobno poselitev na prostoru, kjer stoji danes vas Dobrava in ga v rimskem času ni delila Krka od otoškega prostora. Časovni razpon naselbine je izpričan s trojnim zaporedjem stavb, dvema tlakoma v sondi 2 in najmanj z dvojnim zaporedjem stavb in hodnih površin v ostalih sondah. Vse to govori za nekaj daljše časovno obdobje. V sondah smo našli okoli tisoč fragmentov keramičnih posod, ki kažejo zelo bogat tipološki izbor s časovnim razponom od 12 do 15 st. Le za manjše število oblik lahko trdimo, da imajo korene v starem domačem oblikovnem zakladu. Za vse ostale oblike pa je treba iskati primerjalno gradivo na tedanjem srednjeevropskem prostoru. Najbogatejše najdbe in najbolj reprezentančne arhitektonske ostanke z največjim časovnim razponom smo našli v sondi 2. Ako k temu dodamo, da so tu bili ostanki topilniške in predelovalne dejavnosti, je to dovolj za odločitev, da smo v naslednji delovni sezoni, tj. v l. 1968 začeli z raziskovanjem stavbene kompleksa, ki smo ga odkrili v sondi 2. Mimo tega smo čutili nuj-

Pogled na dela v letošnjem poletju: spredaj cestišče, v ozadju »štapa« oz. laboratorij v priklopi IMV »Adria 450«; levo je snemalna kamera, desno koordinatograf (vse fotografije: dr. Vinko Šribar)

no potrebo, da bi posvetili še nekaj pozornosti problemu rečnih strug. Tako se je izoblikoval delovni program za leto 1968.

ORGANIZACIJA DELA

Izsledki sondiranja so pokazali, da bo delo zapleteno in zahteven proces, ki mu sam terenski raziskovalec ne more biti kos. Tako je bil formiran nadzorni organ, ki naj bi z občasnimi posegi v terensko dejavnost pomagal pravilno voditi in pomagati izkopavalcem. V nadzornem organu sodelujejo prof. dr. Ferdo Gestrin, dr. Jože Kastelic, direktor Narodnega muzeja, Ivo Pirkovič in dr. Vinko Šribar, vodja raziskav. V jeseni 1967, pri tehtanju izsledkov sondiranja in programiranja časa, v katerem bi morali realizirati raziskave celega projekta, smo prišli, do spoznanja, da je nujno formiranje še enega odbora, v katerem bi bili predstavniki kulturnega, gospodarskega in političnega življenja na Sentjernejem polju. Danes že obstaja tako telo, ki ima v tem trenutku mogoče le formalen značaj, vendar je jasno, da bomo lahko le s sodelovanjem in aktivnostjo tega odbora v doglednem času postavili realizacijo projekta na trdnjšo osnovo.

V letu 1967 smo pri organizaciji terenskega arheološkega dela dosegli še en pomemben uspeh. Edina delovna moč so bili študenti srednjih šol, ki so opravljali vsa fizična, dokumentacijska in muzeološka

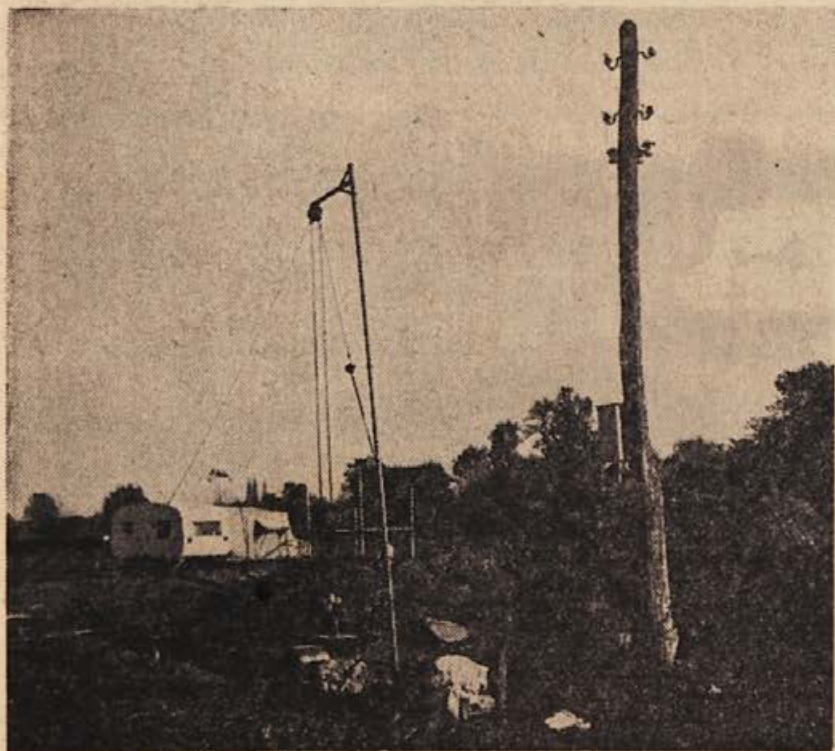
dela; ista skupina namreč, ki je objekt izkopala, ga je tudi dokumentirala in spremljala vsako najdbo od sonde do skladišča. To je organizacijo dela zelo poenostavilo in pocenilo ter delo študentom tudi določeno stopnjo notranjega zadovoljenja.

DELO V LETU 1968

S terenskim delom smo 1968 na Otoku začeli zelo pozno, ker je ta ekipa še prej sondirala na Kucarju pri Podzemlju. Kakor je bilo predvideno v programu, smo se lotili najprej sistematičnega izkopa tistega območja, na katerem je 1967 bila izkopana sonda 2. V treh mesecih dela smo odkrili površino, ki meri okoli 300 m²; izkopano je bilo okoli 350 m³ zemlje. Analize letošnje leta še nismo opravili. Toda tudi brez detaljnega prikazovanja procesa, kako je potekalo izkopavanje ter kake najdbe so prihajale na dan, lahko strnemo vse posamezne ugotovitve v naslednjo podobo: Pod sedanjo potjo od Miklavževe cerkve do Drame je v času Gutenwertha vodila osrednja cesta, široka 9 m ter tlakovana z oblicami in lomljenjem, ki je bil pokrit z drobnejšim gradivom. Na odkriti površini smo zadeli na zaključni del cestišča ob levem bregu nekdanjega toka Krke. Na tem mestu je videti, da so cesto od nekdanje širine 4 metrov razširili na 9 m. Tesno ob vzhodnem robu cestišča in delno naslanjajo se nanj, smo odkrili 16 m dolg zid,

katerega pa proti severu še nismo izkopali do konca. Površina, ki smo jo odkrili vznožno od tega zidu, je široka od 12 do 16 m. Na razdalji 4 m od prvega teče vzporedno se eden, vendar krajši zid. Očitno je, da zid ob cesti predstavlja fasado nekega objekta, ki ga še nismo odkrili po celi dolžini, tj. proti severu, niti po celi širini, tj. proti vzhodu. Izkop na prostoru vznožno od »fasade« je bil globok od 1 do 2 m. Na tem prostoru so bile številne najdbe: od zidare in kurščev do raznih železnih izdelkov in keramike. Pri lokaciji najdb opažamo zelo jasno zarisano grupiranje. Vsa zidra in kuršča (teh je bilo več) so bila na prostoru med prvimi in drugimi zidom. Vse drobne najdbe pa v severovzhodnem vogalu izkopa, tj. na vzhodni strani severne polovice drugega zidu. Kupi »vareš«, to je mešanice kremenčevega peska in ilovice, so ležali vznožno od drugega zidu v nadaljevanju prostora, na katerem so bile drobne najdbe. (Vareš je gradivo, ki pomaga pri kovaškem varjenju železa).

Med najdbami na tem prostoru je treba naštet številne železne izdelke različnih oblik, podkve različnih dimenzij ter v različnih fazah izdelave ali stopnjah ohranjenosti, vrsto lepo izdelanih železnih ključev različnih dimenzij, ki po izdelavi ročaja kažejo celoten stilni razvoj gotike, ključavnico obešanko, sveđer, klešče itd. Ta razpon vrste orodij oziroma izdelkov kaže na zelo izdiferencirano rokodelstvo, od kovaštva do orodjarstva in ključavničarstva, za kar lahko z gotovostjo trdimo, da se je razvijalo na tem mestu. Rekonstrukcija situacije na tem prostoru bi utegnila biti naslednja: v velikem, dvorani podobnem prostoru, za katerega še ne poznamo dimenzij, je bila notranjost razdeljena s podolžnim zidom na dva neenaka dela. V zahodnem delu se je vršila vsa talilniška, na vzhodni strani pa predelovalna dejavnost. Objekt je stal s fasado tesno ob cesti, s svojim južnim zidom pa skoraj neposredno na levem bregu prvotne Krke. Tu so torej vse ugodnosti transporta. Objekt je stal na takem kraju, da je ves dim, katerega je moralo biti tukaj nemalo, nosil veter naprej proti nenaseljenim površinam ter proti Krki. Zanimiva je ugotovitev, da se je ista dejavnost održala na tem mestu skozi vsa stoletja oziroma ves čas, kolikor je Gutenwerth živel. Podoba o celoti smo letos dopolnili tudi še z dodatnimi topografskimi opazovanji. Ugotovili smo, da se obala rimskega pristanišča podaljšuje proti jugu v vrsto zaporednih boksov, ki imajo pravokotno obliko in so v glavnem približno enakih dimenzij 15 x 20 m. To bi utegnilo biti pristanišče rimske rečne flotilje. Podoba srednjeveškega Gutenwertha zelo dopolnjuje letošnja topografska ugotovitve, da je osrednja cesta v mestu bila pove-

Električna lopata oz. plug, izdelek SGP »Tehnika« v Ljubljani

zana z desnim bregom Krke proti Sentjernejskemu polju z mostom, na katerega se je na desnem bregu stopalo preko trdnjavskega mostobrana velikosti 100 x 50 m, ki je najbrž bil temeljito utrjen. Zemeljski nasip za mostobran je še danes dobro viden v Drami, tesno ob nekdanjem desnem bregu Krke.

Sedaj imamo na razpolago že toliko elementov, da si lahko dovolimo rekonstrukcijo urbanistične sheme Gutenwertha: Na osrednjem prostoru površine vzhodno od sentjernejske ceste je bil širok trg, ob katerem je stala cerkev, sodnja in pa mogoče še kaka bolj reprezentančna stavba. Trg je rezala osrednja cesta, ki je potekala v smeri sever—jug. Ob cesti so stale tesno druga ob drugi hiše, ob katerih so mestoma proti vzhodu in zahodu potekale manjše stranske ulice. Na severu se je cesta končala v pristanišču. Tu je po vsej verjetnosti bila mestna četrt, ki je na razne načine bila povezana s pristaniščem: trgovci, delavci, brodarji, ribiči itd. S tem pa je povezana tudi trgovina, skladišča in stanovanja. Na jugu naselbine je bila »industrija« in seveda stanovanja oziroma hiše mojstrov. Na zahodu naselbine je treba domnevati posadko, ki je skrbela za varnost. Ob robovih naselja predpostavljamo vrtove in gospodarska poslopja. Vzdolž glavne oziroma osrednje ceste so bile najbrž obrtne delavnice in trgovine. Ali je ta vizija Gutenwertha docela pravilna, zaenkrat še ne vemo, upamo le, da bomo imeli priložnost to preveriti z nadaljnjim sistematičnim izkopavanjem.

OBISKI STROKOVNJAKOV

Raziskave v Gutenwerthu so privabile številne strokovnjake. Posebno presenečenje predstavlja naše izkopavanje za metalurge. Oni dobro poznajo fužinarstvo nove dobe še posebej na Gorenjskem. O tej dejavnosti v poznem srednjem veku ter o istočasni kovinarski obrti pa vedo še veliko manj. Še posebno za Dolenjsko o tem nismo vedeli ničesar. Gutenwerth nudi za te panoge bogat historičen doprinos. Po obisku prof. Rekarja, doc. dr. Podgornika, ravnatelja Tehničnega muzeja Slovenije tov. Vidmarja ter direktorja muzeja pri Železarni na Jesenicah pa so se tudi nam raziskovalcem v marsičem odprle oči. Oni so načeli probleme, ki jih bomo lahko reševali s skupnim sodelovanjem. Metalurge vlečejo še ilirske in keltske topilnice oziroma plavži v Gorjancih.

Posebno zanimanje za raziskave na Otoku so pokazali tudi geografi. Predstojnik stolice za geografijo pri univerzi v Ljubljani prof. dr. Žagar in docent dr. Radini bosta tudi poleg spremljala naše delo in se vanj vključila, kajti malo je primerov, kjer bi lahko tako živo spremljali

Sv. Miklavž, patron mornarjev in brodarjev. Kip na glavnem oltarju v cerkvi na Otoku

geomorfološke spremembe na nekem terenu v teku celih dveh tisočletij.

Med posebno dobrodošle in pomembne obiske štejemo obisk predsednika občinske skupščine Novo mesto tov. Kuharja ter načelnika za gospodarstvo tov. Simiča, ki sta pokazala velik interes za to kulturno dogajanje ter pripravljenost, da nam pomagajo ter realizacijo projekta »Mihovo« vključijo v borbo za napredek v tej pokrajini. Večkratni obisk prof. J. Jarca, ravnatelja Dolenjskega muzeja, s svojimi sodelavci priča o potrebi po

tesnem sodelovanju obeh muzejskih institucij, kajti od tega je v največji meri odvisen končni uspeh naše, rekel bi skupne akcije.

Ob vseh teh stvareh, večjih ali manjših ugotovitvah, velikih ali majhnih problemih, spoznanjih in novih aspektih našega dela so se letos počasi oblikovali kriteriji za raziskovalni program v naslednjem letu. Lahko bi ga definirali z enim samim stavkom: odpirati velike površine, delati inštitutsko ter v sodelovanju z vsemi znanstvenimi disciplinami, ki imajo za to zanimanje. Toda preden preidemo na raz-

členjevanje programa za prihodnje leto ter na njegovo utemeljevanje, bi bilo mogoče dobro povedati nekaj besed o tehniki raziskav. Ta bo namreč pri našem programiranju imela odločilno besedo.

TEHNIKA RAZISKAV

Že pri sondiranju 1967 smo ugotovili, da imamo opraviti z zelo velikim poselitvenim kompleksom, ki meri najmanj 10 ha, in da bo treba odkriti velik del te površine, če bomo hoteli, da bo pred našimi očmi zaživel Gutenwerth in nam nudil vse izsledke, ki si jih znanost želi. To je tudi edini način, da bi pričujoči kompleks vključili kot spomeniško vrednoto v sedanji čas. Vendar je to površina, kakršne se raziskovalec prestraši, kajti ob sredstvih, ki jih imamo na razpolago, bi se utegnil zaključek akcije zavleči v nedogled, recimo 20 let. Ob tem spoznanju smo začeli razmišljati, kako bi pri enakih ali pa ne pri bistveno večjih sredstvih dosegli večji učinek. Pri tem smo imeli v mislih sodobna tehnična sredstva, s katerimi bi lahko mehanizirali proces izkopavanja in dokumentacije, upoštevaje pri tem vse dosedanje normative o čuvanju in nedotakljivosti historičnih spomenikov. Preden preidemo na opis poizkusa, ki smo ga opravili, bi se morali najprej seznaniti s procesom arheologovega posega v zemljo.

Pred začetkom izkopavanja je treba napraviti geodetsko mapiranje terena, tako da dobimo načrt oziroma karto zelenega terena s plastnicami najmanj na 20 cm, v bolj zahtevnih primerih pa s plastnicami na 5 cm razdalje. Na kraju, kjer nameravamo začeti s sistematičnim izkopavanjem, postavimo orientirano koordinatno mrežo, pri kateri meri osnova kvadranta 4 m. V bližini tega sistema ali pa znotraj njega, npr. na točki $x, y = 0, 0$, postavimo koto oziroma relativno ali nadmorsko višino. Tako za vsako točko znotraj koordinatnega sistema lahko določimo položaj s koordinatami in z višino.

Takoj potem, ko smo opisali površino zemlje, ki jo menimo prekopati, sledi izkop: posnemajo se plasti, debele od 2 do 25 cm oziroma toliko debele, da se znotraj plasti ne zgodijo večje spremembe. Vsa-ko novoodkrita površina poskušamo idealno poravnati, da pridejo do izraza vsi barvni odtenki, ki pričajo o vrsti materialov. Tako se dela postopoma vse do sterilne plasti oziroma do globine, v kateri ni več sledov človekovega delovanja. Ko pri izkopu po principu posnemanja slojev pridemo do objektov, npr. groba, arhitekture ali česa drugega, se metoda izkopavanja menja. Treba je preiti na metodičen izkop samega objekta. Površino sloja, ki smo ga poravnali, imenujemo planum ter ga zrišemo v merilu 1:20. Enak je postopek z vsakim posa-

meznim objektom, recimo grobom ali arhitekturo. Na risbi morajo priti do izraza vse najmanjše spremembe in podrobnosti. Ker je barvne odtenke težko zadeti z barvo, jih opišemo z besedo.

Za objekte in enako za planume določamo tudi absolutno visino. Tak sistem dokumentacije nam omogoča, da lanko vedno naredimo trodimenzionalno rekonstrukcijo stanja objekta pred izkopavanjem. Opisani način izkopavanja bi lanko definirali kot skoblanje slojev zemlje. Iz te definicije se je porodila misel oziroma ideja o mehanizaciji izkopavanja. Sloj med dvema planumoma je izkopavala do sedaj konica krampa ali pa lopata. To sta vsekakor dokaj nerahločutni orodji. Pet centimetrov je najmanjša globina, do katere konica krampa prodre popolnoma nekontrolirano. Velikokrat je to usodno. Zakaj ne bi mogli opravljati istega dela stroj, pri katerem bi lahko posnemali plast pojubne debeline, od enega do 15 cm. Ta metoda bi nam dopuščala, da sloj med dvema planumoma delimo na vrsto tanjših slojev, ki jih pa eventualno ne bi treba dokumentirati. Kratak ogled po že obstoječih gradbeniških strojih, ki služijo za izkop ali odvoz, nas je pripeljal do električne lopate, ki jo je projektiralo in izdelvalo SGP Tehnika Ljubljani. To je električno vitlo z zelo reducirano brzino navijanja, na katerega je pripeta široka lopata z dvema ročicama, na katerih so komande za vleko naprej ali za prost hod nazaj. Ta naprava je doslej praviloma služila v gradbeništvu za vleko peska ali gramoza v betonski mešalec. Tako nas je pot pripeljala v SGP Tehnika v Ljubljani. Po razgovoru z inž. Berličem in njegovimi tehniki je lopata dobila še nože, s katerimi naj bi bilo možno posnemati tudi raščen teren. Ob velikem razumevanju vodstva »Tehnika« se je garnitura »električne lopate« znašla na Otoku. Toda tu nam je manjkal priključek na trifazno mrežo. Zopet nam je pomagalo iz zagate razumevanje za našo dejavnost. Elektro podjetje iz Novega mesta nam je priskočilo na pomoč. Čez nekaj dni smo lahko že preizkusili lopato, toda ta nas je razočarala: lopata z noži je trgala in ne strgala zemljo ter je imela zelo sunkovite gibe. Čutili smo se poražene, čeprav tega ni nihče hotel glasno izreči. Drugi dan po neuspelem poskusu smo se zaustavili pri Selakovem topolju v Dobravi ter si ogledovali plug za okopavanje v vinogradu. Pristopil je mladi gospodar Selak, in kakor da bi nam čital misli, rekel:

»S tem poizkusite, zanesljivo bo slo.« Se isti dan smo na vitlo pripeli Selakov plug in zaorali prvo brazdo. Teklo je gladko in brezšumno. Pod brazdo je ostajala gladka in ravna površina, kakršno si mi pridobimo z velikim tudom. Brazda je bila široka 20 cm in kmalu

smo ugotovili, da si debelino brazde lanko urejamo po potrebi. Po petin izoranin brazdan — kopali smo namreč en meter široko sondo, smo vpregli lopato, s katero smo odvažali zemljo. To se je ponavljalo, dokler nismo prišli do arhitekture, kjer smo se zopet morali oprijeti starega načina, tj. krampa in lopate. Sonda, za katero bi sicer porabili najmanj tri delovne dneve, je bila izkopana v petih sedmih urah. Pri tem nismo zanemarili niti ene od norm, ki jih je treba upoštevati pri arheoloških izkopavanjih. Kasneje, ko smo vitlo že bolje obvladali in je jeklena vrva postala ubogljiva, smo vanjo vpregli tudi samokolnico. Uporabili smo jo povsod, kjer je to bilo le mogoče. Ne menimo seveda, da bi električna lopata ali plug lahko uspešno delovala pri izkopavanju vseh arheoloških objektov, trdimo le, da sta več kot uporabna in koristna v terenskih pogojih in pri objektu, s kakršnim imamo opraviti na Otoku pri Dobravi.

Že v uvodu v ta sestavek smo omenili, da je proces arheološke dokumentacije zelo zahteven in precizen delovni proces. Zahteva kvalificirano delovno silo in velikokrat več časa, kot ga je bilo potreba za izkop sloja med dvema planumoma. Za določanje koordinat za neštete točke, da bi nam podoba na papirju bila verna in točna, so nam služili do sedaj terenski koordinatografi. Za njihovo delovanje pa sta ob risanju potrebni še najmanj dve delovni moči. Pri preudarjanju, kako skrajšati delovni čas pri dokumentaciji in pri tem ne škoditi kvaliteti dokumentacije, se je porodila ideja o prenašanju podobe s planuma na televizijski zaslon, in sicer v določenem merilu, ter o neposrednem prenašanju te podobe na papir. To nas je pripeljalo v Iskrino tovarno v Horjulu, ki se bavi s proizvodnjo industrijske televizije. Tudi tukaj so bili ljudje s polno mero razumevanja za naše potrebe in težave. Po zaslugi vodstva tega obrata in še posebej inž. Flajsa smo čez nekaj dni lahko že na terenu preverjali uporabnost TV zaslona za naše potrebe. Na premični osi terenskega koordinatografa smo namesto grezila postavili snemalno TV kamero in ta nam je prenašala stanje pod seboj na TV zaslon. Ugotovili smo, da lahko prenašamo ne samo podobo celega planuma oziroma njegovih delov, ampak da z menjanjem objektivov opazujemo in prenašamo lahko tudi razne detajle. Toda industrijski TV zaslon je tukaj služil občasno tudi svojemu prvotnemu namenu: njegovo budno oko je spremljalo dogajanje pod krampom in lopato delavca — izkopavalca. Da tudi industrijska televizija je porabna za potrebe arheološke dokumentacije, toda ni nobenega dvoma, da bi treba narediti določene modifikacije na že obstoječih tipih ter parabolično projekcijsko žarnico zamenja-

Reliefna upodobitev na severnem stranskem oltarju v cerkvi na Otoku: morda prikazuje del nekdanjega Gutenwertha, recimo stavbe na bregu ob pristanišču

ti z ravno. Tako bi napake zreducirali do sprejemljivih meja.

Letos smo poizkusili že na terenu opraviti tudi del študijskega dela, ki ga sicer opravljamo za pisarniško mizo po zaključenem terenskem delu. To sta nam omogočila neskončno razumevanje in pomoč vodstva IMV iz Novega mesta. Ko sta na teren prišli električna lopata in pa Iskrina oprema, je tu stala že Adria 450, tj. stanovanjska prikolica, ki nam je bila dom, pisarna, študijski prostor in TV laboratorij. Delovno površino smo si razširili s šotorom, ki nam ga je podaril »Induplatik« iz Jarš.

Vse opisano dogajanje lahko označimo kot uspešen poskus tehniziranja arheološkega terenskega dela, ki je popolnoma opravičilo naša pričakovanja in nam ustvarilo nove osnove za načrtovanje terenskega raziskovalnega dela v prihodnjih delovnih sezonah.

K vsem činiteljem, ki govorijo o važnosti našega projekta ter o možnostih za njegovo realizacijo bi bilo treba najbrž upoštevati tudi naslednjega: raziskovanje Gutenwertha nam odpira pogled v dokaj malo znano poglavje poznosrednjeveške zgodovine, tj. o nastajanju naših mest. To je izjemen primer, da je srednjeveško mesto zapuščeno in

danes dostopno za raziskovanje. Skoraj praviloma je mlajša faza uničila starejše. Odkriti Gutenwerth bo predstavljal ne samo za nas, ampak za vso srednjo Evropo dragocen spomeniški rezervat, vreden študija in ogleda. To bi lahko bili naši mali Pompeji.

DELOVNI PROGRAM ZA 1969

Vsa dejstva in okoliščine, o katerih je tekla do sedaj beseda, nas silijo v največje možno skrajšanje časa, ki je potreben za realizacijo projekta »Mihovo«. Programiranje raziskovalnega dela v letu 1969 planiramo tako, kakor da bi ves projekt morali končati v 10 letih. Za izkopavanje na Otoku v tako omejenem okviru smo predvideli 4, za kompleks Mihovega 4 ter za Groblje oziroma Crucium 2 leti.

V letu 1969 predvidevamo:

1. zaključiti izkop delavniškega kompleksa na Mencinovi njivi;
 2. na osrednjem delu »otoka«, tam, kjer domnevamo središče Gutenwertha, odkopati površino, velikosti okoli 1000 m²;
 3. nadaljevati z raziskovanjem rečnih strug ter srednjeveškega in antičnega pristanišča;
 4. napraviti nekaj sond v Mihovem, na kompleksu, znanem pod krajevnim imenom »trnišče«, kjer še stoji poznolatsko-keltski plavž in ob njem velik delavniški areal.
- Celotno akcijo bi morala opraviti arheološka skupina, ki bi bila razdeljena v tri ekipe: dve bi bili na Otoku, tretja bi opravila sondiranje rečnih strug in se nato lotila raziskav v Mihovem.

Pri delu naj bi sodelovali tudi zgodovinar, geograf in metalurg. Tako zastavljena akcija zahteva tudi višjo stopnjo organizacije dela. Delovati bi morali na principih teamsko inštitutskega dela. Za to bi potrebovali seveda poseben prostor oziroma provizorij, v katerem bi bili laboratorij in kabineti. Celoten proces raziskovanja in najdbe bi takoj posredovali javnosti v obliki stalno dopolnjujoče se razstave, ki bi bila v okviru omenjenega provizorija.

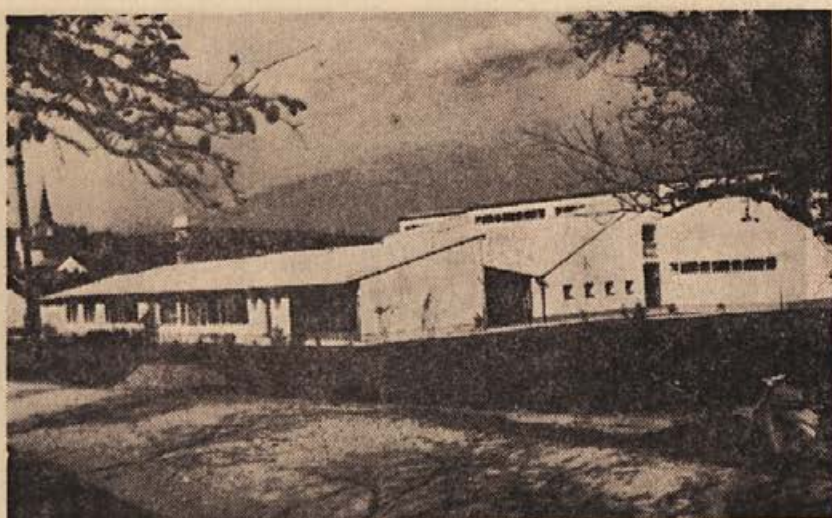
Tako delovanje v l. 1969 bi imelo zelo daljnosežne posledice. Zaradi tehtnosti izsledkov in sistematičnega načina raziskovanja bi vsako leto dotekal na Šentjernejsko polje določen denar, ki je vezan že za same raziskave. Stalen potencial obiskovalcev pa bi predstavljali vsi tisti, ki bi bili zainteresirani za izsledke raziskav, in teh bi bilo vedno več. Tu so še šole in turisti, ki bi jih začeli usmerjati na te terene že z razstavo ob izkopavanju. Realiziran projekt »Mihovo« ponuja vrsto objektov, ki bi vodili človeka po celem Šentjernejskem polju ter skozi vsa obdobja zgodovine naših tal. Na ta način bi se ustvaril stalen spomeniški itinerar. Oživitev ha-

storičnospomeniških vrednot na Šentjernejskem polju ter na pobočju Gorjancev bi dala nov življenjski impulz in smisel usahlim in razpadajočim gradovom. To so Prežek, Vrcho in predvsem Gracarjev turn. S tem da bi jim dali novo funkcijo, bi bilo rešeno tudi vprašanje njihovega vzdrževanja. S takim delovanjem bi v ta važen košček dolenske zemlje prinesli nove kulturne in deloma gospodarske vrednote in s tem dopolnili novo nastajajočo podobo deželice med Krko in Gorjanci.

PRIPIS

Pri letošnjih raziskavah na Otoku smo uporabljali najsodobnejšo tehnično opremo. Za arheološka pojava je ta korak nenačuden, in to ne samo zaradi uporabe teh sredstev, ampak predvsem zaradi velikih stroškov, ki jih terja taka oprema. Malo verjetno, da si bo arheolog lahko v bližnji bodočnosti privoščil, ako smemo to tako imenovati, novo metodologijo dela. Tudi mi smo bili letos in bomo najbrž tudi v bodočnosti brez sredstev za tako opremo. Za letošnji uspešni poskus se moramo zahvaliti samoupravi v industriji ter razumevanju strokovnjakov. Storjenih je bilo veliko korakov in opravljenih veliko razgovorov, dokler nismo prišli do opisane opreme. Javno je treba priznati, da niti v enem primeru nismo naleteli na odpor ali na nerazumevanje. Nasprotno: razumevanje in pripravljenost pomagati sta spremljala vsa naša srečanja. Tisti, ki se ukvarjamo s kulturno-prosvetno dejavnostjo, živimo v prepričanju, da ustvarjalci teh sredstev nimajo razumevanja za našo dejavnost. Najbrž bo treba to prepričanje temeljito spremeniti. Proizvajalec čuti in ve, da je kultura nujen sestavni del njegovega življenja. Nema lokrat je človek presenečen nad visoko kulturno stopnjo proizvajalca ter nad njegovim podrobnim poznavanjem naše zgodovine. Lahko rečemo še nekaj več: skoraj povsod smo čutili potrebo po poglobljanju svojih kulturnih horizontov. Da to niso bili samo naši površni vtisi ali pa z njihove strani samo interes neprizadetih, smo lahko preverjali po izdatni pomoči, od gmotne do moralne.

Na tem mestu izrekamo priznanje in zahvalo vsem, ki so nam letos pomagali. Ob njih sta se nam vrnila zaupanje in vera v uspešnost in pravilnost naše raziskovalne dejavnosti. Pomagali so nam: IMV Novo mesto, ISKRA Ljubljana, Horjul in Šentjernej. Elektro podjetje Novo mesto, SGP Tehnika iz Ljubljane, Induplat iz Jarš ter tovarna Dana iz Mirne. Velikost ali način te pomoči sta v vsakem primeru bila različna, toda tudi brez tiste najmanjše naš letošnji veliki mehanizem ne bi stekel. Zato vsem: velika hvala!

Nova šola v Mirni peči (Foto: Polde Pungerčar)

DELEŽ MIRNOPEŠKE DOLINE ZA NAŠO SVOBODO

Tovarišice in tovariši, dragi pionirji! Dovolite, da ob zgodovinskem dogodku, ko odpiramo šolo v Mirni peči, skupaj z vami pohitim v spominu nazaj — v čase, ko so se naši starši dogovarjali o potrebi izgradnje nove šole, ker je bila stara že resnično »betežna« in so nam jo organi sanitarne inšpekcije v šolskem letu 1929-1930 zaprli za celih šest mesecev — zaradi zdravju neprimernih razmer... Pohitimo nazaj, v čase, ko smo mi, ki imamo danes že s srebrnimi nitmi pretkane lase, sanjali o novi, svetli šoli sredi vasi... v čase, ko smo skupno s tovariši, katerih spominu je šola posvečena, skupaj sedeli v šolskih klopih, tako kot danes vi, dragi pionirji.

V mislih se vrnimo v čase, ko smo hodili skupaj k telovadbi in vajam za razne igre — od »Verige« do »Treh vaških svetnikov«, »Divjega lovca« in »Miklove Zale«... Kako živahna je bila naša kulturno-prosvetna dejavnost v tistih letih! Redko je minila nedelja, da ni bilo igre, telovadnega nastopa, tekme, zleta ali predavanja. Večkrat so bili iniciatorji tega ali pa vsaj zelo aktivni sodelavci prav učitelji.

Spomnimo se Društva kmečkih fantov in deklet ter aktivnosti »Sokolov«. Stopimo v korak z naraščalniki in člani, ki so se požrtvovalno udeleževali ne samo v Mirni peči in na ostalem Dolenjskem, temveč po vsej Sloveniji, neredko celo nastopali na jugoslovanskih zletih (Sarajevo 1934), pa tudi izven meja naše domovine (Sofi-

ja 1938. Spomnimo se Sokolske knjižnice sredi vasi, njenega vpliva in delovanja; obudimo spomine na dni, ko je v naši dolini prvič zagorela električna luč, našega veselja in navdušenja ob prvem radioaparatu (v knjižnici) leta 1933.

Postojmo še trenutek. Poklonimo se naprednim učiteljem in njihovemu požrtvovalnemu delu, svoločnemu upravitelju šole — Franu Juvancu in njegovim sodelavcem. Dosledno je skupno z njimi vzgajal svoje lastne in vse ostale otroke v naprednem duhu... Ne pozabimo ob današnji slovesnosti njegovega naslednika — Rudolfa Obrekarja, ki je nadaljeval začeto delo in omahnil v prezgodnji grob kot žrtev zaslepljenosti, zapeljanosti, mučen in zaničevan od peščice tistih, ki njegovih besed o pravičnosti, ljubezni do domovine in vsestranskega poštenja niso razumeli... Ne pozabimo vrste prosvetnih delavcev, ki so v nas — takrat še otroci — skupaj z našimi naprednimi materami in očetmi budili in negovali ljubezen do rodne grude, do vsega lepega in poštenega... Priključimo v spomin delo neutrudnih učiteljev in učiteljic — Erkerjevih v Karteljevem, Poženelovih in Besednjakovih v Globodolu... Spomnimo se njihove požrtvovalnosti, potrpljenja in ljubezni do svojega vzvišenega poklica. In potem, ko iz šolarjev postajajo mladenke in mladeniči, se naša pota sicer razhajajo, vendar vedno znova sestavljajo... Nekdo v šolo, nekdo v uk — kakor je to bilo z našim dragim

Efenkom in Lazarjem — toda vedno tesno med seboj povezani, smo se ob vsaki priložnosti srečevali kot dobri, stari tovariši.

Spomnimo se let neposredno pred drugo svetovno vojno, ko smo — čeprav še nejasno, vendarle že nazirali svetlejše zarje jutrišnjega dne. Na predavanjih in sestankih smo razpravljali o vse večji in očitnejši nevarnosti fašizma, o tem, da se bo nekaj moralo spremeniti, čeprav nismo dobro vedeli, kako. Družile so nas tesne vezi — spoznanje, da se mora nekaj premakniti, če hočemo spremeniti dosedanj način življenja... Drobne knjižice in oklostiran material so krožili od hiše do hiše, od vasi do vasi. Ostre so bile diskusije ob meglenih predstavah, o tem, kaj bi morali narediti in kako, da bi bilo življenje zares človeka vredno. Kakor po vsej Dolenjski je tudi v Mirnopeški dolini v tistem času bilo življenje zelo razgibano. Komunistična partija, ki je čutila bližajočo se nevarnost fašističnega vdora, je opozarjala na nujnost takega spoznanja — preko ilegalnega tiska in svojih predstavnikov. Zveza kmečkih fantov in deklet je pošiljala svoje ljudi na razgovore, predavanja, zborovanja in tekmovalstva. Iz Ljubljane in Zagreba prihaja ilegalna literatura, ki gre iz rok v roke. KP širi svoj vpliv, vrstijo se shodi, zborovanja, ne samo v Mirni peči, temveč tudi na Muhaču, v Podhosti, Trebnjem, Sentjanžu, Sentpetru in drugod. Povsod so ne samo zastopani, temveč zelo aktivni udeleženci Mirnopečani. To vedo tudi drugi, zato z njimi računajo — vabijo jih k še tesnejšemu sodelovanju.

S fanti in dekleti, ki so ostali doma, so v pismenih in osebnih stikih tisti, ki so šli v uk, na delo ali v šole drugam. Ob nedeljah in praznikih, še posebej med počitnicami, prihajajo domov Efenka, Povšeta, Jože, Zajčevi fantje, Potočarjev Stane, Ostrčev Ado, Zora in Mara. K njim prihajajo na počitnice tudi skojevci iz Ljubljane in drugih krajev (Vera Moskovičeva iz Ljubljane in drugi). V razpravah se lotevajo vseh vprašanj, berejo dnevno in drugo časopisje (v tem prednjači Jože Udovc z Vrbovega), poslušajo vesti in po svoje modrujejo. V pripravah na volitve že aktivno sodelujejo mladinske in mladinci, berejo in širijo letake in drugo literaturo, čeprav še ne dovolj organizirano in enotno, kar prihaja do izraza tudi pri obračunavanju z nasprotniki — to opravljajo namreč vsak zase, včasih celo fizično (Toni in njegova skupina).

Zandarji jih zapisujejo, opominjajo, toda to vse kaj malo zaleže — mladostni ogenj je zajel mlajše in se ob vsestranski podpori zavednih starejših naglo širi dalje. Vedeti namreč moramo, da so tudi v Mirnopeški dolini tako kot več ali manj po vsej Dolenjski napredne družine odigrale izredno pomembno vlogo pri širjenju napredne misli. Zdi se mi, da tega danes ne bi smeli prezreti. Ne bom naštevala vseh, saj se jih živo spominjamo, rada pa bi omenila našega dolgoletnega napred-

nega župana Povšeta, ki ga tudi ni več med nami. Mislim, da so ljudje, kakršni je bil on, veliko pripomogli ne samo, da so se njihovi lastni otroci vključili v napredno gibanje, temveč so s svojim vplivom in poštenjem pripomogli, da jim je sledilo čim več občanov. Tako smo imeli v naši vasi in celi dolini družine, ki so želele napredek sebi in svojim otrokom. Poleg že imenovanih so zlasti aktivni: Sali in Kosov Jože z Velikega Kala, Zagarjev France in Strgarjevi iz Karteljevega, Somrakova Tilka z Goriške

Tovarišica Mara Rupena-Osolnik bere spominske besede ob otvoritvi nove osnovne šole »IVANA KOVAČIČA-EFENKE«
29. oktobra 1968 v Mirni peči (Foto: Polde Pungerčar)

vasi, Srovinova Rezka iz Grčvrha, France Bartelj — Zagoriški in še več drugih.

Naše zveze s Sentjanžem (kjer je živela in delovala znana Majcnova družina), Sentrupertom, kjer so delali Lunačkovi, Mokronogom, kjer so bili zlasti znani Majcni, Mevžlji, Devi, Bulci, Nemško vasjo, kjer sta delovala tovarišica in tovariš Houbek, Trebnjem,

kjer je bila posebno aktivna študentska skupina z Urošem Ruprehtom, s Toplicami, kjer so bili Zupanci in Henigmani (takrat že komunisti) in napredno usmerjena Gašperjeva družina, poleg nekaterih drugih, seveda in — razumljivo — naše zveze še posebej z Dobričem, zlasti s pionirjem napredne misli na Dolenjskem narodnim herojem Jožetom Slakom, z Novim mestom, posebno s skupino, ki jo je vodil Vinko Kristan leta 1940 — vse te zveze omogočajo hitro seznanjanje z dogodki doma in po svetu. Neposredno pred zlomom stare Jugoslavije je Mirnopeška dolina, prav po zaslugi navedenih zvez, zelo razgibana in prav to omogoča zares uspešno delo takoj po kapitulaciji, aprila 1941.

Aktivnost in požrtvovalnost tistih, ki jih je — čeprav posredno (saj bi pri nas težko govorili o organiziranem delu KP) vendar vzgajala Partija, ta aktivnost je omogočila silen polet osvobodilne misli takoj v začetku narodnoosvobodilnega gibanja v vseh naših vaseh. Samo tako je mogoče razumeti, zakaj smo že jeseni 1941 imeli v vsaki vasi odbor OF, zakaj so tako brezhibno funkcionirale naše številne zveze, zakaj smo tako uspešno opravljali poverjene, ne prav lahke naloge, čeprav je bila vas polna okupatorjevih vojakov, ki so gomazeli po vsej dolini, skoraj redno vsak dan. Na žalost, kot vsi dobro vemo, nismo bili brez domačih izdajalcev, oziroma odkritih, zagrizenih sovražnikov narodnoosvobodilnega gibanja in napredka. Če bi teh ne bilo, bi bilo delo brez dvoma še veliko bolj uspešno, in kar je še veliko važnejše, žrtve in trpljenja bi bilo znatno manj...

Preskopo nam je na žalost odmerjen čas, da bi se lahko dalj zadržali na posameznih dogodkih najslavnejšega razdobja naše zgodovine, zato dovolite, da čisto na kratko priključim v spomin samo nekaj bežnih utrinkov. Ne mislim na organizacijsko mrežo Osvobodilne fronte in Narodne zaščite, čeprav je bila nadvse zanimiva in razpletena po vsej dolini, temveč bi nam vsem rada priključila v spomin ljudi, ki so to mrežo tkali, jo sestavljali in držali. Naj začnem s postavnim, junaškim in nadvse požrtvovalnim Zagorčanom, ki je skupaj z ženo Mirni in tremi nedoraslimi otroki (poleg štirih bratovih, ki so ostali brez staršev, prav tako mladoletni) od prvega dne NOB stražil severovzhodno plat našega rajona in vse do svoje mučeniške smrti 1944. leta tako predano delal za našo stvar. Kot veste, so ga nedolovsko mučili prav domači izdajalci in na cesti proti Sv. Ani ubili, še preden se mu je rodil četrti otrok. Podobna je bila smrt Žužkovih in Lenarčičevih dveh iz Dolenje vasi. Žrtve izdajalskih so bili tudi Osterčevega Ada s starši na samo veliko noč (Špendlova Milka pa jim je komaj ušla). Udovčev Jože je prav tako padel kot žrtev domačih izdajalcev, nedaleč od svojega Vrbovega, ki ga je, kot celo dolino, Slovenijo in Jugoslavijo, tako neskončno ljubil — da ne govorim o Jožetu Saliju, ki ga je zloglasni kaplan

BOŽIDAR
JAKAC:
Jelendol,
tuš 1944

Sinkar prišel ubit prav v trenutku, ko je prihitel — edinec — obiskat staro nepokretno mater, ki jo je neizmerno ljubil in spoštoval...

Tovarišice in tovariši, oprostite mi, ker sem se podrobneje zadržala ob žrtvah omenjenih tovarišic in tovarišev. Zdi se mi namreč, da je prav, če se ob takih prilikah, kot je naš današnji praznik, spomnimo njihovih žrtev in trpljenja, a istočasno se mi zdi, da je toliko večji greh in odgovornost tistih, ki so njihovo smrt povzročili.

Dolga je vrsta imen tovarišic in tovarišev, katerih spominu danes odpiramo novo šolo. Tu sta Povšetova Milka in Potočarjev Tine, ki sta, tako kot vi, tovariši učiteljici, hotela učiti otroke pisanja in branja — pa jima to ni bilo dano. Tine je za vedno ostal na Primorskem, ko se je vračal iz internacije, Milko so pokopale ruševine ob bombardiranju Novega mesta, ko se je zdravila v bolnici. Z njima počiva Povšetov Jože, ki je prenekaterikrat prekrizal kurirske staze in tako kot Ostrčev Ado, Staričev Jože, Sali in Efenka vodil prve skupine ne samo novomeških, temveč tudi šempetrskih, šentrupeških, šentjernejskih in tu in tam celo ljubljanskih partizanov. Tu je Katja, ki je padla že skoraj ob svitu svobode nedaleč od kraja, kjer je samo kak mesec pred začetkom vojske nastopila svojo prvo službo kot učiteljica, na Stajerskem. Njim se pridružujeta Zajčeva Tone in Lojz, Lendarjev Pep, Lužarjev Maks, Črnanov Ludvik, Mihčev Pep, Rozmanov Jože — iz prve skupine naših mirnopeških partizanov. Toda žrtev je bilo mnogo več. Se in še bi lahko naštevati, kajti dolga je vrsta več ali manj znanih junakov, ki so našli svoj zadnji dom na našem pokopališču. Toda od koderkoli so prihajali in kamorkoli odhajali, kjerkoli in kadarkoli so žrtvovali največ, kar so imeli, je njih delež in njih žrtev velika in najbolj vzvišene-mu cilju posvečena — svobodi zemlje in ljudi, ki bodo na njej živeli...

Dolga je vrsta tistih, ki so trpeli doma, v zaporih in taboriščih. Dolga je vrsta tistih, ki so noč za nočjo, dan za dnem pomagali partizanom, zlasti je dolga vrsta žena in mater, ki so lačnim, premočenim in premraženim noč za nočjo odpirale vrata svojih top-

lih domov in še bolj toplih materinskih src... Kolikokrat so se pri njih ogreli tudi tisti znani in neznani partizani, ki jih danes ni več med nami... Se mi uhajajo misli nazaj — še se srečujejo z junaki kurirji in partizani pod Hmeljnikom pri Mihi Andruščiču, na Vrhpeč pri Rajerjevih, na Orkljencu pri Cesarjevih, na Frati pri Justini in Jožetu Zupančiču, na Rdečem kalu pri Kresalu, pri Tomaževih na Malem vrhu (čeprav niso zdržali do konca), v Kamnju pri Patetovih, Judeževih v Sentjurju, Povšetovih na Podborštu, na postaji pri Staričevih, v Globodolu pri Lesarjevem Janezu, ki ga je požrtvovalnega in predanega v začetku NOB, pozneje vendar premotila sovražna propaganda.

Se vidim, kako z Marušo (Milko Sajetovo, edino hčerko sicer številne Sajetove družine, ki je vsa zelo aktivno sodelovala od vsega začetka NOB) piševa parole po snegu, ne vedoč, da naju skoraj v korak spremlja hmeljniška baronesa z velikim ovčjakom... Se mi sumi v ušesih »Poročevalec«, ki sva ga — tudi z Marušo — nagloma potiskali na hodnik vagona, ki so ga preiskovali fašisti. Menda se redko zgodi, da kdo tako hitro skoči iz vlaka, kot sva tistikrat medve z Marušo, verjetno istočasno, kot je lokomotiva zapiskala na mirnopeški postaji...

Se vidim, kako drobijo prvošolke Dorica (Obrekarjeva), Majda (Florjančičeva) in Dragica (Zupančičeva) s svojimi otroškimi koraki in kar preveč resnimi obrazki mimo fašistov s pošto in ilegalno literaturo. Njim v resnici gre prisposoda partizanskim kurirjem, »smele peruti naše pisane besede«, kajti bile so resnično še otroci. Ne vem, če je katera od njih štela več kot dvanaest let...

Se slišim, kako škriplje sneg pod gojzerji prvih partizanov, ki so prišli po zakopano orožje... Policijska ura je že »nastopila«, polna luna, je v kuhinji kvartajo Italijani (pri nas so zasedli takoj ob prihodu vse prostore, mene ključje v hlev, češ da je z živino nekaj narobe), mi pa hitimo skozi vas, proti postaji...

Se slišim smrtonosne strele nad Globodolom, ko so marca 1942 padli prvi trije partizani: Potočarjev Lojz, Petričev Maks in Malnarjev Pep iz

Sušic... Toda v ušesih mi istočasno odmeva tudi vesela pesem mojih vrstnikov, ki 16. marca odhajajo v partizane...

V duhu odpiram vrata sosednjih hiš. Zima 1941. Zbiram za prve partizane, kajti mrzlo je. Miklavž se bliža. Obdarovali bi jih radi. Redke so hiše, ki odklonijo, a vendar so. »Takrat, kadar bodo nosili kokarde in priznali kralja Petra, bomo dali tudi mi«, povedo v največji trgovini Potočarjevi Olgi in meni kar v obraz. Toda tudi brez tega sta dva velika koša polna in že v prvem mraku romata na Ostri Vrh in Frato... Največkrat, zlasti v začetku, je hrano nosil Matija Nartnik, sicer pa je bila Springerjeva družina iz Gróvrha vedno pri roki za prenašanje pošte, literature in hrane, zlasti na Frato. Kolikokrat so jih ustvarjali okupatorjevi vojakci in raznih drugih formacij predstavniki, ne samo spraševali, temveč tudi zasramovali in fizično obdelovali — zastoj! Nikoli ni nihče od njih ničesar zvedel.

Tovarišice in tovariši, dragi ponirji! V mislih sem vas popeljala nazaj, v dni, ko sem, tako kot danes vi skupaj z vašimi materami in očeti sedela v šolski klopi. Takrat so bili skupaj z nami tudi tovarišice in tovariši, ki so — zato da bi nam vsem, predvsem pa vam, dragi otroci, bilo lažje in boljše — žrtvovali svoja mlada življenja... Zgodovina je ocenila njihov delež, zdi pa se mi, da bi spomin nanje, svetel in nadvse dragocen, v dnu naših src morali nositi ne samo mi vsi, predvsem vi, dragi otroci, in ne samo vaših otrok otroci, temveč vsi rodovi, ki bodo živeli na teh naših dragih domovih tleh...

Časten je bil delež Mirnopeške doline v odločilnih trenutkih naše zgodovine. Šola, ki jo danes odpiramo, bo vsem, ki so pri tem sodelovali in kakorkoli pomagali, v ponos in zahvalo... Tistim, ki so žrtvovali največ, kar so imeli, v večno čast in slavo, a vam, dragi pionirji, skupaj z nami obveza: kot svetinjo čuvati to, kar so nam priborili tisti, katerih spominu je šola posvečena — mir in svoboda... Prav v teh časih se nad to našo največjo svetinjo zbirajo črni oblaki vojne nevarnosti. Toda več kot prepričana sem, da bi naša dolina, tako kot leta 1941 skupno z vso Slovenijo in Jugoslavijo, dala pošten odgovor napadalcem, od katerekoli strani bi še prišli.

MARA RUPENA-OSOLNIK

sekretarka rajonskega komiteja
KPS in rajonskega odbora OF
Mirna peč v letu 1941

DOLENJSKE RAZGLEDE — posebno kulturno rubriko Dolenjskega lista, urejajo: Jože Dular, Tone Gošnik (odgovorni urednik), France Grivec, Janko Jarc, Bogo Komelj, Lado Smrekar, Severin Sali in Stanko Skalcr. Lektor: Karel Bačar.